

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Кафедра української мови

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ЛАНКИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ»**

Студентки 2 курсу групи МУУЗ
Освітньої програми Середня освіта.
Українська мова і література, англійська
мова
Предметної спеціальності 014. 01 Середня
освіта (Українська мова і література)
Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістра
Гаврищук Валерії Сергіївни

Науковий керівник: **Павлушенко О. А.**,
доцент, кандидат філологічних наук

Розширена шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка: ECTS _____

Голова комісії

Члени комісії

Вінниця – 2024 р.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Компетентнісний підхід до організації мовної освіти як актуальна лінгводидактична проблема	6
1.1 Мовна освіта – засіб формування національно-мовної особистості в закладах загальної середньої освіти України	6
1.2 Лінгводидактичні підходи до визначення структури комунікативних компетентностей здобувачів освіти	13
1.3 Аналіз мовної і мовленнєвої змістових ліній уроків української мови (5-9 класи)	18
Розділ 2. Методологічні засади формування комунікативних компетентностей здобувачів освіти на уроках української мови (5-9 класи)	25
2.1 Розвиток мовленнєвої діяльності учнів під час реалізації мовної змістової лінії	25
2.2 Специфіка реалізації мовленнєвої змістової лінії на уроках української мови(5-9 класи)	40
Розділ 3. Система формування комунікативних компетентностей здобувачів освіти на уроках української мови (5-9 класи)	56
3.1 Особливості роботи з підручниками для формування комунікативної компетентності учнів середньої ланки	56
3.2 Зв'язок мовленнєвої діяльності школярів з набуттям стилістичних і риторичних умінь	63
3.3 Інноваційні підходи до формування комунікативних умінь здобувачів середньої освіти	69
Висновки	81
Використана література	86

ВСТУП

Сучасний освітній процес зорієнтований на формування комунікативної компетенції здобувачів освіти, зокрема вміння вільно спілкуватися українською мовою, висловлювати й обґрунтовувати власні переконання, судження, використовувати виражальні засоби рідної мови. Результатом мовної освіти всіх рівнів є розвиток національно-мовної особистості – носія національної свідомості, рідної мови, культури, людини, яка володіє сукупністю мовних знань та вмінь, здатна творчо використовувати їх у різних видах мовленнєвої діяльності. Під час освітнього процесу вчитель повинен створити педагогічні умови для позитивного розвитку, творчої реалізації та психологічного комфорту учнів, зосередитися на цілеспрямованому і системному формуванні мовленнєво-комунікативних здібностей здобувачів освіти.

Вільне володіння українською мовою забезпечує виховання сучасного інтелектуально й духовно розвиненого покоління громадян і громадянок нашої держави. Саме через це однією з актуальних проблем методики навчання української мови в закладі загальної середньої освіти є формування комунікативної компетентності учнів. Незважаючи на низку ґрунтовних наукових розвідок з досліджуваної теми, у сучасній лінгводидактиці нерозв'язаними залишаються ще багато питань, які потребують більш детального вивчення.

Метою нашої кваліфікаційної роботи є аналіз методологічних засад формування комунікативних компетентностей учнів середньої ланки на уроках української мови; визначення форм і засобів розвитку комунікативних компетентностей здобувачів середньої освіти.

Меті підпорядковано такі дослідницькі **завдання**:

- 1) схарактеризувати особливості сучасної мовної освіти як засобу формування національно-мовної особистості;

- 2) проаналізувати лінгводидактичні підходи до визначення структури комунікативних компетентностей здобувачів освіти;
- 3) дослідити змістове наповнення мовної і мовленнєвої ліній уроків української мови в 5-9 класах;
- 4) визначити методологічні засади формування комунікативних компетентностей учнів середньої ланки на уроках української мови;
- 5) дослідити особливості роботи з підручниками для формування комунікативної компетентності учнів середньої ланки;
- 6) проаналізувати інноваційні підходи до формування комунікативних умінь здобувачів середньої освіти.

Об'єкт дослідження – лінгвометодичні засади формування комунікативних компетентностей школярів середньої ланки на уроках української мови. *Предмет дослідження* – форми і методи розвитку комунікативної компетентності здобувачів середньої освіти.

Для реалізації завдань ми послуговувались *описовим методом* (для характеристики мовної освіти, системи формування комунікативних компетентностей учнів середньої ланки на уроках української мови); *прийомами порівняння і узагальнення, методом аналізу та синтезу теоретичного матеріалу* (для виокремлення лінгводидактичних підходів до визначення структури комунікативних компетентностей здобувачів освіти, змістового наповнення мовної і мовленнєвої ліній уроків української мови в 5-9 класах).

Наукова новизна і практичне значення дослідження – зібраний і проаналізований матеріал може бути використаний у викладанні методики навчання української мови; загалом у системі професійної підготовки майбутніх учителів; результати дослідження можуть бути впроваджені в систему післядипломної педагогічної освіти.

Апробація результатів дослідження. Опубліковано статті «Лінгводидактичні підходи до визначення структури комунікативних компетентностей здобувачів середньої освіти» (Матеріали 1 Міжнародної

науково-практичної конференції «Modern Science: Exploring Theories, Innovations and Practical Solutions» (7-9 жовтня 2024, Берген, Норвегія), «Специфіка реалізації мовленнєвої змістової лінії на уроках української мови (5-9 класи) (Матеріали 2 Міжнародної науково-практичної конференції «Evolving science: theories, discoveries and practical» (18-20 листопада 2024, Цюрих, Швейцарія).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаної літератури, що нараховує 93 позиції. Загальний обсяг роботи становить 92 с.

РОЗДІЛ 1. КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСВІТИ ЯК АКТУАЛЬНА ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

1.1 Мовна освіта – засіб формування національно-мовної особистості в закладах загальної середньої освіти України

Національна самоідентифікація особистості залежить від розуміння нею значення рідної мови, від частоти використання мовних засобів та поширення рідної мови в різних царинах суспільного життя. Вільне володіння українською мовою забезпечує виховання інтелектуально й духовно розвиненого покоління громадян нашої держави. В Україні вибудовується і вдосконалюється система безперервної мовної освіти, зорієнтована на володіння рідною мовою кожним її носієм, обов'язкове знання державної української мови всіма громадянами, а також на знання іноземних мов. «Мовний освітній простір на сьогодні вбачається організованим у такий спосіб, щоб у ньому відображалася мовна політика, яка б сприяла зміцненню позицій рідної мови і також відкривала нові можливості для розвитку інших мов з урахуванням специфіки реальної мовної ситуації у світі. Мова необхідна людині як дух народу, його світобачення, оскільки за допомогою її ми мислимо і спілкуємося. Ці функції мови є соціально найбільш важливими» [34, с. 24].

Аналізуючи сучасні тенденції розвитку мовної освіти, науковиця виокремлює такі особливості української освіти загалом: «... утвердження ідей демократизації і гуманізації навчання; створення національної системи освіти; розроблення державних освітньогалузевих стандартів; переакцентування освітніх цілей на основі компетентісного підходу; збагачення та осучаснення методичного інструментарію; інтегрування змісту, форм, методів і засобів навчання; упровадження відповідних суспільним запитам педагогічних технологій (пріоритет надається особистісно орієнтованим); широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій» [34, с. 24].

Державний стандарт загальної середньої освіти України уміщує сім освітніх галузей: мова і література (словесність); художня культура; природознавство; математика; фізична культура і здоров'я; технології. Мета мовно-літературної освітньої галузі – розвиток компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою, читають інформаційні та художні тексти, зокрема класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних), здатні спілкуватися державною мовою, мовами корінних народів і національних меншин, іноземними мовами для духовного, культурного та національного самовираження та міжкультурного діалогу, для збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування ціннісних орієнтацій і ставлень [26]. З огляду на роль української мови в суспільстві, державотворенні, особистісному й професійному становленні людини цей предмет є провідним у своїй галузі й загалом у системі освіти. Визначена мета поєднує три найважливіші загальнодидактичні цілі: навчальну, виховну і розвивальну.

Також в сучасних соціально-політичних умовах особливо гостро постає питання забезпечення належного рівня культури мовлення носіїв української мови, а передусім молоді. Саме тому освітній процес зорієнтований на формування комунікативної компетенції здобувачів освіти, зокрема використання ними виражальних засобів рідної мови, уміння вільно нею спілкуватися, висловлювати й обґрунтовувати власні переконання, судження. Ця потреба й спонукала до реформи та оновлення змісту, методів, форм і технологій навчання української мови, зокрема для покращення загального рівня культури мовлення в соціумі [26]. Українське суспільство, послуговуючись державною українською мовою в усіх царинах свого життя, прагне вдосконалення виробничого та соціально-побутового мовлення, воно стурбоване вульгаризацією мовлення окремих вікових і професійних груп нашого населення, тенденцією до збіднення індивідуального словника, яку

пояснюють надто швидкими темпами життя та «допомогою» в спілкуванні технічних і електронних засобів.

Орієнтиром реформування освітнього процесу став Закон «Про освіту», прийнятий Верховною Радою України у вересні 2017 року. Метою повної загальної середньої освіти в реформі визначено «різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [66, с. 5]. Досягнення поставлених цілей не можливе без модернізації процесу вивчення державної мови. Важливим кроком реформування є започаткування «Нової української школи», яка має суттєво змінити підхід до навчання, «зупинити негативні тенденції, перетворити українську школу на важіль соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоспроможності України» [66, с. 5].

Реформа визначає такі змістові рівні мовної освіти:

- 1) дошкільна мовна підготовка;
- 2) зміст навчання української мови в початковій школі;
- 3) базовий компонент змісту курсу української мови (5-9 класи);
- 4) академічно-професійний рівень змісту курсу української мови (10-12 класи) [48, с. 25].

Значення української мови як навчальної дисципліни в закладі загальної середньої освіти умотивоване її суспільними функціями й статусом державної: вона є національною мовою українського народу, визначальною ознакою нашої держави, скарбницею культурних надбань народу і людства, засобом міжособистісного та міжнаціонального спілкування. Мовна освіта зорієнтована на формування національно-мовної особистості – носія національної свідомості, рідної мови, культури, людини, яка володіє сукупністю знань, умінь із мови та вміє творчо використовувати їх у різних

видах мовленнєвої діяльності. «Формування національно-мовної особистості здійснюється засобами рідної мови (...), навчання рідної мови має бути спрямоване на виховання людини, що є носієм мови, володіє лінгвістичними знаннями та високим рівнем комунікативних умінь і навичок і дбає про красу й розвиток рідної мови» [77, с. 8].

У концепції «Нова українська школа» та Концепції мовної освіти визначено такі пріоритетні напрями мовної освіти:

- 1) використання в навчанні мови нових педагогічних технологій;
- 2) демократизація й гуманізація навчання мови та мовлення;
- 3) диференціація навчання мови й мовлення;
- 4) забезпечення наступності змісту мовної освіти;
- 5) органічне поєднання навчання мови та мовлення;
- 6) особистісна орієнтація в навчанні;
- 7) посилення практичної спрямованості шкільного курсу мови;
- 8) реалізація діяльнісного підходу до мовленнєвого розвитку;
- 9) світоглядна основа мовної освіти [48, с. 23].

Освітня галузь «Мова і література» покликана забезпечити активне засвоєння здобувачами освіти норм державної мови, уміння використовувати її в різних сферах і жанрах мовлення, формування в них комунікативної компетенції, що поєднує мовленнєву, мовну, соціокультурну, діяльнісну (стратегічну) компетенції. Формування комунікативної компетентності здобувачів освіти здійснюється насамперед у межах вивчення навчальної дисципліни «Українська мова». Складові змісту цього шкільного предмета визначають так: за Державним стандартом базової і повної середньої освіти – «розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної та літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій» [26, с. 35]; за концепцією мовної освіти – «становлення духовно багатой особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися

виражальними засобами мови, її типами, стилями, жанрами, формами в усіх видах мовленнєвої діяльності, орієнтується в постійно зростаючому інформаційному потоці, уміє самостійно навчатися і самовдосконалюватися» [25, с. 53]; за програмою – «формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями комунікативно доцільно використовувати мовні засоби в різних сферах і видах мовленнєвої діяльності» [25, с. 53].

Із 2022 року в закладах загальної середньої освіти України поетапно запроваджуються Модельні навчальні програми для 5-9 класів нової української школи. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Голуб Н.Б., Горошкіна О.М.), рекомендована Міністерством освіти і науки України (наказ від 12.07.2021 № 795), зорієнтована на реформування освітнього процесу відповідно до Концепції нової української школи [63,64]. Принциповою відмінністю програм є зміна пріоритетів у формуванні змісту, структури й результатів вивчення української мови. Укладачі програми наголошують: «Вивчення української мови як шкільного предмета передбачає не лише засвоєння системи знань теорії мови, формування вмінь і навичок, що по суті становлять інструментальну основу компетентності, а передусім особистісний розвиток учня, набуття духовно-морального досвіду, важливого для становлення громадянина і входження його в соціум» [63].

Відповідно, завдання шкільного курсу української мови окреслено такими позиціями: 1) виховання ціннісного ставлення до української мови як державної; 2) розкриття потенційних можливостей мови для життя й діяльності людини, суспільства; 3) виховання потреби пізнавати мовне розмаїття (фонетичне, лексичне, фразеологічне, граматичне) й активно користуватися ним, удосконалювати культуру усного й писемного мовлення; 4) формування мовного чуття, усвідомлення естетичної й культурної цінності мови; 5) засвоєння знань, формування вмінь і навичок, необхідних для ефективної комунікації [63].

Змістовий компонент програми поділено на блоки: предметний, метапредметний й компетентнісний. Предметний блок (мовна змістова лінія) передбачає засвоєння знань про розділи мови як системи, мовні одиниці всіх рівнів, їхні характерні ознаки та функції в мовленні; мову як відображення картини світу; мовну норму та її динамічність; різні типи помилок; засоби виразності; формування відповідних умінь і досягнення предметних результатів. Мовна змістова лінія включає перелік питань, які є обов'язковими для засвоєння теорії мови. У межах цієї лінії за мету поставлено формування в учнів системних знань про мову і життєво важливих умінь.

Метапредметний блок (мовленнєва змістова лінія) орієнтує на набуття відомостей про інформацію, текст, комунікацію й мовленнєві жанри, формування відповідних умінь і досягнення метапредметних результатів. Мовленнєва змістова лінія зорієнтована на забезпечення цілеспрямованого і системного формування вмінь та навичок, що є базовими для предметної та міжпредметної компетентностей. Ефективний розвиток мовленнєво-комунікативних здібностей учнів забезпечується реалізацією цієї лінії на всіх уроках. Оскільки мовна і мовленнєва компетентності взаємопов'язані, то на уроках має відбуватися синхронізація мовної і мовленнєвої змістових ліній у вигляді різних видів усних і письмових робіт для використання опрацьованого теоретичного матеріалу. Варто зазначити, що мовленнєву й мовну змістові лінії вважають основними, адже вони зорієнтовані на формування ключових компетенцій здобувачів освіти.

У процесі вивчення шкільного курсу «Українська мова» також реалізується соціокультурна змістова лінія програми. Вона орієнтується на те, що створення висловлень має сприяти формуванню в учнів ієрархії цінностей та світогляду як у соціально активного й свідомого громадянина України. Вивчення української мови має відбуватися не ізольовано, а в контексті культури, яку вона репрезентує. Через мову учні дізнаються про країну, її історію, менталітет і спосіб життя, обмінюються духовними

цінностями. Соціокультурна змістова лінія базується на позиції, що мова і культура перебувають у тісному взаємозв'язку, а здобувач освіти як член суспільства – це з одного боку основний носій мови, а з іншого – культури суспільства, тобто це творець культури і одночасно користувач культури.

Українська мова є засобом розвитку особистості як передумови розвитку народу, а також використовується як засіб пізнання і комунікації. На думку В. Вітюк, учитель-словесник виконує важливу роль в освітньому процесі та має «навчити учнів сприймати українську мову не як суто теоретико-граматичний комплекс, а як інтегровану систему, що накопичувалась і видобувалась століттями у взаємозв'язку з історією, етнографією, фольклором, традиціями тощо» [15, с. 475]. Саме тому соціокультурний аспект навчання мови набуває такого важливого значення.

Діяльнісна змістова лінія предмету зумовлена метапредметним характером знань, тому постає «необхідність їх відпрацювання із залученням різних видів діяльності, що допомагатимуть учням набувати суб'єктного досвіду та опановувати різні стратегії мовленнєвої діяльності» [21, с. 55].

У програмі зафіксовано загальну кількість годин і кількість годин на тиждень для кожного класу, а також подано рубрики відповідно до змістових ліній програми. Рубрика «Мовна та мовленнєва змістові лінії» складається з двох підрубрик. У підрубриці «Мовна змістова лінія» представлено перелік лінгвістичних тем, а в підрубриці «Мовленнєва змістова лінія» – теоретичний матеріал, обов'язкові й рекомендовані види робіт, очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти. У рубриці «Соціокультурна змістова лінія» описано орієнтовний зміст навчального матеріалу та вимоги до рівня учнівської соціокультурної компетентності. У рубриці «Діяльнісна змістова лінія» вказано типи загальнонавчальних умінь (організаційно-контрольні, загальнопізнавальні, творчі, естетичні) і вимоги до рівня підготовки учнів.

Реалії воєнного часу вплинули на зміст і форми мовної освіти в Україні. Узагальнюючи результати щорічного вебінару «Рідномовна і

багатомовна освіта у контексті сталого розвитку», присвяченого Міжнародному дню рідної мови (15 лютого 2023 р.), М. Вовк наголошує: «В умовах національної визвольної війни України проти РФ за свою свободу, незалежність та суб'єктність у світовому дискурсі актуалізуються проблеми україномовної освіти, утвердження статусу української мови як ціннісного чинника національної безпеки, української ідентичності. Саме у воєнних реаліях загострилося питання зміни актуалітетів у дослідницькому й освітньому контексті поступу національної освіти, науки, щоденному спілкуванні. Відповідно на часі проблема оновлення змісту гуманітарної, мовної освіти у закладах вищої освіти, реалізації україноцентризму як провідного принципу педагогічної освіти, провадження конструктивної мовної політики у напрямі утвердження української мови як чинника державотворення і націєзбереження» [16, с.2].

1.2 Лінгводидактичні підходи до визначення структури комунікативних компетентностей здобувачів освіти

У програмі реалізації загальної середньої освіти основним визначено компетентністний підхід, що передає формування в учнів десяти компетентностей: спілкування державною мовою; спілкування іноземними мовами; математична компетентність; компетентності в природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрова компетентність; уміння вчитися впродовж життя; соціальні та громадянські компетентності; підприємливість; загальнокультурна грамотність; екологічна грамотність і здорове життя.

Цей перелік ґрунтується на новітніх напрацюваннях щодо визначення базових компетентностей особистості, зокрема результатах досліджень міжнародної організації «The Partnership for 21st Century Skills» (P-21), які названо компетентностями – «4 С»: колаборація (collaboration); комунікація (communication); критичне мислення (critical thinking); креативність (creation) [35, с. 43].

Науковці здебільшого розглядають компетентність як спеціальним шляхом структуровані набори знань, умінь, навичок, спроможностей і ставлень, що дозволяють майбутньому фахівцю визначати, тобто ідентифікувати й розв'язувати незалежно від контексту проблеми, що є характерними для певного напрямку професійної діяльності [42, с. 17]. Аналізуючи компетентнісне навчання в контексті мовної підготовки студентів вищої школи, В. В. Борисенко, Н. В. Гагіна вважають, що компетентнісний підхід у навчанні полягає в зміщенні акценту з накопичування знань до розвитку в студентів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки й досвід успішних дій в ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики; перспективність компетентнісного підходу полягає у високій готовності майбутніх фахівців до успішної професійної діяльності в різних сферах [14, с. 12].

Підхід до навчання – це загальна концептуальна позиція, що визначає системну організацію й самоорганізацію освітнього процесу, домінуючу ознаку, роль, статус та особливості взаємодії всіх компонентів його відповідно до конкретних навчальних і виховних цілей [68, с. 27]. У програмі модернізації української освіти йдеться про необхідність посилення реалізації компетентнісного підходу та формування й удосконалення у здобувачів освіти компетентностей, з-поміж яких важливе місце посідає комунікативна, оскільки основною метою освітньої системи України є формування й розвиток мовної особистості – людини, яка виявляє високий рівень мовної, мовленнєвої компетентностей, володіє вмінням встановлювати контакти, організовувати і здійснювати ефективне спілкування на міжкультурному рівні для розв'язання глобальних проблем [54, с. 123-129]. У сучасній лінгводидактиці комунікативний аспект в організації мовної освіти визначено як головний, це відбито в чинних програмах та підручниках з української мови [78, с. 8].

Уперше поняття «мовна компетенція / компетентність» увів у науковий обіг американський мовознавець Н. Хомський. В основу нового терміну він

вкладав протиставлення «знання мови» – «використання мови» [12, с. 125]. Послідовники науковця розширили його дослідження і почали проєктувати явище мовної компетентності на мовця і процеси мовлення, проте вони не відмовлялися від попередньої думки Н. Хомського «про сутність мовної компетентності як про природжене знання дитини щодо основних лінгвістичних категорій і її здатність «упорядковувати» для себе власну граматику» [12, с. 125].

Мовленнєва компетенція / компетентність входить у понятійний апарат лінгвістики, психології, педагогіки, що зумовлює її міждисциплінарний характер. Також при аналізі мовленнєвої компетенції враховують досягнення таких наук, як риторика, соціопсихолінгвістика, неориторика, етносоціопсихолінгвістика тощо. Така комплексність в аналізі обраної компетенції засвідчує різні позиції в тлумаченні цього поняття. На думку З. Бакум, теоретичною передумовою введення в лінгводидактику нового терміна «компетенція» є розмежування понять «мова» і «мовлення». З огляду на теоретичні та практичні аспекти навчання мови виокремлюють мовну (лінгвістичну) й мовленнєву компетентності (А. Богуш, О. Горошкіна, М. Пентилюк, Г. Шелехова) [6, с. 186].

Розглядаючи мовну компетенцію як узагальнене поняття інтегрованої властивості особистості, у структурі цієї компетенції дослідники визначили три основні (специфічно предметні) блоки: власне мовні, мовленнєві і комунікативні компетенції. Крім того, впродовж рідномовної освіти учні набувають ще соціокультурні та діяльнісні компетенції, які пов'язані з особливостями не лише мовної освіти, на формування цих компетенцій зорієнтовані й інші шкільні дисципліни.

Комунікативна компетентність – це категорія, яка своїм змістом зорієнтована безпосередньо на практичний аспект навчання мови. Вона також визначає спрямованість освітнього процесу і підхід до організації освітньої діяльності. Ця категорія характеризується поліфакторністю своїх складників, що утруднює теорію її осмислення і унеможливорює єдине

визначення цього поняття. Уміння, що використовує людина в процесі своєї мовленнєвої діяльності, як стверджує М. І. Пентилюк, називаються комунікативними вміннями, вони ґрунтуються на чіткому усвідомленні дії, її складу, структури [77, с. 18]. С. Єрмоленко до комунікативних залучає вміння слухати (розуміти мовлення у звуковому оформленні), уміння говорити (висловлюватися в усній формі), уміння читати (розуміти мовлення в його графічному оформленні), уміння писати (висловлювати думки в письмовій формі) [30, с. 42-46]. Н. Ашиток, зазначає, що комунікативну компетентність досить часто відносять до непрофесійних разом з інформаційною, соціальною, загальнокультурною та іншими різновидами [4, с. 11].

Дослідниця А. Нікітіна розглядає мовленнєву компетенцію як складову мовної особистості і трактує як «уміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування, тобто володіння мовленнєвими вміннями та навичками» [65, с. 125], а науковиця М. Пентилюк визначає як «дію людини, спрямовану на розуміння або створення тексту (усного або писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності» [78, с. 96]. О. Горошкіна мовленнєвою компетентністю називає «практичне оволодіння мовою, її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних і писемних висловлюваннях мовних норм» [23, с. 126]. А. Богуш розглядає мовленнєву компетентність ширше, тому визначає її як «уміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях, використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жест) та інтонаційні засоби виразності мовлення» [12, с. 12].

У сучасній лінгвометодиці виділяють кілька видів мовленнєвої компетенції згідно з видами мовленнєвої діяльності:

- 1) компетентність в аудіюванні;
- 2) компетентність у говорінні;
- 3) компетентність у читанні;
- 4) компетентність у письмі [23, с. 38].

Як стверджує А. Богуш, мовленнєва компетентність у своєму функціонуванні спирається на такі компетенції:

1) лексична компетенція – передбачає наявність певного запасу слів, відповідного до віку і необхідного для обслуговування мовленнєвої та інших видів діяльності; вміння доречно вживати лексеми, образні вирази, прислів'я, фразеологізми тощо;

2) фонетична компетенція – передбачає правильну вимову всіх звуків і звукосполучень рідної мови згідно з орфоепічними нормами; наявність добре розвиненого фонетичного слуху; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення – темпом, тембром, силою голосу, логічністю наголосів тощо;

3) діалоґічна компетенція – передбачає розуміння зв'язного тексту, володіння діалоговими і монологічними техніками спілкування, технікою ведення спору, упізнання невербальної знакової системи; вміння звертатися із запитаннями та доцільно на них відповідати тощо;

4) комунікативна компетенція – передбачає вміння комплексно і коректно використовувати мовні і немовні засоби, щоб досягти мети спілкування в конкретній ситуації; вміння орієнтуватися в процесі спілкування тощо;

5) граматична компетенція – передбачає вміння правильно вживати граматичні форми рідної мови згідно з нормами і законами граматики (рід, число, відмінок, час тощо); чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних форм тощо [12, с. 39].

Мовленнєву компетенцію також розглядають як психологічну систему, що має у своїй структурі два компоненти:

1) мовленнєвий досвід – практичне володіння мовою та емпіричні узагальнення спостережень за рідною мовою, що набувають людиною в ході мовленнєвої діяльності;

2) знання про мову – категоріальні характеристики мовних одиниць та прийоми для аналізу цих одиниць як елементів знань про мову [65, с. 18].

Мовленнєва компетентність, окрім спроможності особистості адекватно та доречно застосовувати мову в конкретних ситуаціях, демонструє також розвинений словниковий запас, володіння мовними нормами, лінгвокогнітивний досвід, системність і цілісність знань та готовність їх використовувати в мовленнєвій діяльності. Зважаючи на це, формування мовленнєвої компетентності в учнів – це складний і тривалий процес цілеспрямованого навчального і виховного впливу на мовленнєву сферу.

І. Кучеренко, Л. Мамчур проаналізували психолінгвістичний аспект формування комунікативної компетентності учнів, ураховуючи досягнення теорії мовленнєвої діяльності й вчення про механізми мовлення. Дослідники зауважують: «Щоб спілкування було успішним і результативним, мовна особистість повинна орієнтуватися в умовах міжособистісної комунікації, правильно продукувати та репродукувати мовлення, створювати інформаційний зміст спілкування, доречно добирати й застосовувати мовні одиниці для передання думки, забезпечувати зворотний зв'язок» [50, с. 111-121].

1.3 Аналіз мовної і мовленнєвої змістових ліній уроків української мови (5-9 класи)

Проаналізувавши лінгводидактичні джерела, окресливши методологічні засади формування комунікативних компетентностей здобувачів освіти, вважаємо, що їх варто розглядати як комплексне утворення, яке поєднує мовленнєву, мовну, соціокультурну, діяльнісну (стратегічну) компетентності. Зауважимо також, що підвищення рівня культури мовлення та формування комунікативних компетентностей є ключовим завданням Нової української школи, адже вивчення мови є шляхом до виховання освічених, всебічно розвинених і відповідальних українців, що здатні змінювати навколишній світ.

У змісті комунікативних компетентностей насамперед виокремлюють мовленнєву складову: знання про точність, влучність, коректність використання мовних засобів; знання про особливості використання мовних засобів залежно від стилю мовлення тощо. Науковці пропонують різні підходи до окреслення обсягу мовленнєвої компетенції. Частина дослідників до структури цієї компетентності відносить також уміння, які пов'язані з мовними одиницями – уміння володіти лексикою, граматикою, уміння сприймати і продукувати текст. О. Кучерук зараховує до мовленнєвої компетенції уміння, що співвідносяться з видами мовленнєвої діяльності – уміння здійснювати аудіювання, говоріння, читання, письмо. Науковці А. Богуш, Л. Мацько, М. Пентилюк вважають, що поняття «мовленнєва компетенція», спираючись на мовну компетенцію, включає в себе систему мовленнєвих умінь (наприклад, вести діалог, сприймати і продукувати усні і писемні висловлювання різних типів) і навичок користування усною і писемною літературною мовою, її вербальними і невербальними виражальними засобами відповідно до мовленнєвої ситуації [12, 78].

Важливою характеристикою мовленнєвої компетентності є те, що вона завжди особистісно орієнтована. Тобто кожна дитина, підліток чи дорослий має індивідуальні особливості сприймання, письма, читання і говоріння. Головним механізмом розвитку мовленнєвої компетенції є процес безпосередньої мовленнєвої діяльності як «реалізації себе», осмислення своєї позиції, трансформування своїх інтенцій і внутрішніх стимулів в ситуації мовленнєвого спілкування і пошуки нового сенсу своєї діяльності. Формування мовленнєвої компетенції є результатом перетворення мовної системи в індивідуальний засіб формування й формулювання думок індивіда.

Проте важливо не просто володіти знаннями, а вміти застосовувати їх у писемному й усному мовленні, тобто бути компетентними щодо мовлення. Саме через це однією з актуальних проблем методики викладання української мови в закладі загальної середньої освіти є формування мовленнєвої компетенції здобувачів освіти. Під час вивчення мови варто

враховувати, що рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації. Словниковий запас – це те, що нація знає про світ, а граматику – це те, як вона говорить про цей світ. Для учня це мовний образ світу, який проєктується в його свідомості. У такому випадку необхідно враховувати когнітивні здібності здобувача освіти та розвиток мислення, яке здійснюється у формі мовлення.

Формування комунікативної компетентності здобувачів освіти відбувається під час засвоєння мови, опанування мовленнєвих умінь, власної мовленнєвої активності і сприймання чужого мовлення. «Формування комунікативної компетентності – це складний процес, оскільки поєднує розвиток особистісних лінгвістичних здібностей учня, набуття ним мовленнєвих, мовних, комунікативних знань і умінь із урахуванням ситуації спілкування, а також невербальних засобів комунікації. Комунікативні вміння ми трактуємо як такі, що спрямовані на продукування власного висловлювання і сприймання чужого мовлення в межах конкретних комунікативних ситуацій. Вважаємо, що для розвитку комунікативної компетентності учня потрібно передусім сформувати комунікативні вміння говорити, аудіювати, читати, писати, орієнтуватися в умовах комунікативної ситуації» [50, с. 115].

У Модельних навчальних програмах для закладів загальної середньої освіти (автори Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.) визначено теми, очікувані результати та види навчальної діяльності мовної та мовленнєвої змістової лінії уроків української мови. Визначимо зміст *мовної змістової лінії* уроку і вимоги до *мовленнєвої діяльності* учнів:

5 клас. *Тема: Українська мова в житті українців.* Мовленнєва діяльність: обговорення ролі української мови в житті українців; висловлення власної думки щодо важливості мови в житті людини; обґрунтування важливості бережного ставлення до мови.

Тема: Лексикологія. Мовленнєва діяльність: усне висловлення з використанням нових слів; формулювання й обстоювання власної думки, оцінювання життєвих явищ, моральних, суспільних, історичних та інших проблем сучасності, висловлення щодо них власного ставлення.

Тема: Фразеологія. Мовленнєва діяльність: висловлення ставлення до події, явища чи вчинку засобами фразеології тощо.

Тема: Відомості з синтаксису й пунктуації. Мовленнєва діяльність: усне висловлення на задану тему; участь в обговоренні проблеми тощо.

6 клас. *Тема: Краса і багатство української мови.* Мовленнєва діяльність: усне повідомлення на визначену тему.

Тема: Будова слова. Орфографія. Мовленнєва діяльність: усне висловлення на визначену тему.

Тема: Словотвір. Орфографія. Мовленнєва діяльність: усне висловлення на визначену тему; усний коментар тощо.

Тема: Морфологія. Орфографія. Мовленнєва діяльність: усне висловлення на задану тему; коментар до обраної проблеми тощо.

Тема: Іменник. Мовленнєва діяльність: переказування текстів із елементами творчого завдання; виразне читання тексту; усне висловлення на визначену тему тощо.

Тема: Прикметник.

Тема: Числівник. Мовленнєва діяльність: читання тексту / речень із числівниками у різних відмінкових формах; усне повідомлення, що містить числівники тощо.

Тема: Займенник. Мовленнєва діяльність: виразне читання тексту; усне висловлення на задану тему.

7 клас. *Тема: Вступ. Мовні обов'язки українців.* Мовленнєва діяльність: застосування прийомів активного слухання, розуміння комунікативних намірів співрозмовника; обговорення мовних обов'язків українців; висловлення власної думки щодо проблеми обов'язків носіїв мови; обґрунтування важливості піклування про мову.

Тема: Морфологія. Орфографія. Дієслово. Мовленнєва діяльність: усне висловлення з використанням дієслів; формулювання й обстоювання власної думки, оцінювання дій, учинків, життєвих явищ, моральних, суспільних, історичних та інших проблем сучасності, висловлення власного ставлення до них.

Тема: Дієприкметник. Мовленнєва діяльність: участь в обговоренні проблеми; обґрунтування власної позиції щодо особистісно й суспільно значущих питань в почутому повідомленні (художньому тексті, медіатексті тощо), у реальній ситуації спілкування; визнання права на іншу думку у процесі комунікування тощо.

Тема: Дієприслівник. Мовленнєва діяльність: визначення намірів мовців; визнання права на іншу думку в процесі комунікації; аналіз мовленнєвої ситуації; обговорення проблеми; будування діалогів; керування власними емоціями; коментування тощо.

Тема: Прислівник. Мовленнєва діяльність: коментування інформації; обґрунтування власної думки, позиції; визначення наміру комунікантів; підтвердження й увиразнення думок, поглядів цитатами; аналіз ситуації спілкування; здійснення позитивного впливу на емоційний стан співрозмовників; спілкування у цифровому середовищі; участь в обговоренні проблеми тощо.

Тема: Службові частини мови. Прийменник. Мовленнєва діяльність: побудова діалогу за пропонованими орієнтирами; моделювання / імітування мовленнєвої взаємодії в чаті; коментування допису; реагування на погрозу / шантаж; обговорення проблеми; розподіл ролей для мовленнєвої ситуації; аналіз мовленнєвої ситуації, обстоювання власної позиції щодо порушеної проблеми; записування власних міркувань; обговорення літературних уподобань тощо.

Тема: Частка.

Тема: Вигук.

8 клас. *Тема: Вступ. Мова – маркер безпеки державних кордонів.* Мовленнєва діяльність: усне повідомлення на визначену тему, діалогування тощо.

Тема: Синтаксис. Пунктуація. словосполучення й речення. Мовленнєва діяльність: усне висловлення на визначену тему.

Тема: Просте речення. Мовленнєва діяльність: усне висловлення на визначену тему; обговорення проблеми; діалогування; усний коментар тощо.

Тема: Односкладне речення. Мовленнєва діяльність: усне висловлення на задану

тему; діалогування на визначену тему; коментар до обраної проблеми тощо.

Тема: Просте ускладнене речення. Мовленнєва діяльність: пошук мовленнєвих ситуацій, у яких доцільно використовувати прості ускладнені речення; усне висловлення на визначену тему; добір мовленнєвих жанрів і життєвих ситуацій, для яких виучувані теми мають важливе значення тощо.

9 клас. *Тема: Вступ. Українська мова і виклики сьогодення.* Мовленнєва діяльність: висловлення власного розуміння сучасних викликів; участь в обговоренні викликів сьогодення; діалогування.

Тема: Синтаксис. Пунктуація. Пряма й непряма мова. Мовленнєва діяльність: створення діалогів на задану тему; обговорення проблеми; дискутування тощо.

Тема: Складне речення. Мовленнєва діяльність: використання різних типів складного речення у мовленні, у письмових текстах; збагачення тексту складними реченнями; трансформування у тексті простих речень у складні і навпаки; обговорення визначеної проблеми тощо [63,64].

Мовленнєва змістова лінія уроку української мови структурована темами «Інформація», «Текст», «Жанри мовлення», «Спілкування».

Визначимо зміст цієї лінії уроку і відповідні ключові слова:

5 клас. *Тема: Інформація.* Повторення вивченого в 1-4 класах. Інформація. Види інформації (текстова, графічна, числова, звукова, відео) тощо. Джерела інформації. Добір і пошук інформації. Мовленнєва діяльність: реагування на почуту інформацію (коментар); вибіркоче, стисле переказування змісту почутого відповідно до поставленого завдання; висловлення своєї думки тощо.

Тема: Текст. Повторення вивченого в 1-4 класах Текст. Тема, підтема (мікротема). Ключові слова. Основна думка. Зміст прочитаного. Первинні і вторинні тексти. Опис. Розповідь. Роздум. Розповідь. Побудова розповіді. Види розповіді. Розповідь про себе. Читання. Види читання. Мета читання (отримання інформації, виконання завдань, набуття естетичного досвіду тощо)

Тема: Жанри мовлення. Комплімент, лестощі, похвала. Прохання, умовляння, благання, клянчення, пропозиція. Запрошення. Згода, відмова. Вибачення. Подяка. Привітання. Смс-повідомлення. Мовленнєва діяльність: усні звернення з проханням, пропозицією, запрошенням, привітанням тощо.

Тема: Спілкування. Повторення вивченого в 1-4 класах. Цілі й завдання. Види спілкування. Живе й віртуальне спілкування. Безпека віртуального спілкування. Ситуація спілкування. Ознаки й переваги гармонійного спілкування. Запитання і відповіді. Слухання, види. Суперечка і сварка. Маніпуляції у спілкуванні. Учасники спілкування. Наміри співрозмовників. Правила гарного співрозмовника. Етикетні норми спілкування. Засоби спілкування (мовні й позамовні). Вимова й інтонація. Переконливість та аргументованість.

Ключові слова: *Інформація. Коментар. Жанри мовлення. Гармонійне спілкування. Суперечка і сварка. Маніпуляції у спілкуванні.*

6 клас. *Тема: Інформація.* Повторення вивченого в 5 класі. Інформація. Види інформації (текстова, графічна, числова, звукова, відео). Джерела інформації. Добір і пошук інформації. Актуальність і несуперечливість інформації. Надійність джерел інформації. Факти і судження. Достовірність / недостовірність інформації. Мовленнєва діяльність: усне висловлення з обґрунтуванням свого ставлення до інформації; переказування інформації, усне висловлення власного ставлення до конкретної інформації тощо.

Тема: Текст. Повторення вивченого в 5 класі. Текст. Тема, підтема (мікротема). Ключові слова. Основна думка. Зміст прочитаного. Первинні і вторинні тексти. Опис. Розповідь. Роздум. Опис як тип тексту. Опис у різних мовленнєвих жанрах (оголошенні,

загадці, художньому оповіданні). Ідея. Проблеми в тексті. Особливості переказу як вторинного тексту. Узагальнення та вилучення подробиць як способи стиснення тексту. План тексту. Види плану. Поняття академічної доброчесності. Мовленнєва діяльність: переказування докладне, вільне, творче; висловлення припущень на основі прочитаного; описання власного емоційного стану, окремих відтінків настрою, почуттів, переживань тощо під час рефлексії власної діяльності або сприймання тексту; усна розповідь відповідно до поставленого завдання тощо.

Тема: Жанри мовлення. Повторення вивченого у 5 класі. Відповідь на уроці. Структура відповіді. Розгорнута відповідь. Словникова стаття. Есе. Допис у соцмережах. Коментар. Порада. Електронний лист. Оголошення. Втішання.

Тема: Спілкування. Повторення вивченого в 5 класі. Усне й писемне спілкування. Емоційний стан співрозмовників. Важливі й другорядні деталі повідомлення. Міжособистісне, групове, масове спілкування. Ризики віртуального спілкування. Протидія й запобігання дискримінації, цькуванню. Безпечна поведінка в цифровому просторі. Особливості онлайн взаємодії. Мовленнєва діяльність: дискутування на обрану тему (проблему) тощо.

Ключові слова: *Актуальність і несуперечливість інформації. Факти і судження. Достовірність / недостовірність інформації. Ідея. Проблеми в тексті. План тексту. Види плану.*

7 клас. Тема: Інформація. Повторення вивченого в 5-6 класах. Способи пошуку інформації. Вибір джерела інформації (*практично*). Якість і достовірність інформації. Вербальні й невербальні засоби інформації. Опрацювання текстової інформації (*практично*). Перетворення (трансформування) інформації (*текстової в графічну і навпаки*). Використання інформації в різних ситуаціях спілкування (*практично*).

Тема: Текст. Повторення вивченого в 5-6 класах. Поради читачам. Мета читання (*пошук інформації, виконання завдань, набуття естетичного досвіду*). Вдумливе читання. Критичне читання. Зміст прочитаного. Проблеми в тексті (*обговорення*). Вторинні тексти. Детальний переказ. Опис у художніх текстах. Емоційний складник художнього тексту. Прийоми редагування тексту.

Тема: Жанри мовлення. Повторення вивченого в 5-6 класах. Жарт. Висміювання. Насмішка. Захват, захоплення. Повідомлення. Інструкція. Знайомство. Дружня бесіда. Конспект.

Тема: Спілкування. Повторення вивченого в 5-6 класах. Комунікативні наміри. Поділитися враженнями. Мовні й позамовні засоби гармонійного спілкування (*елементи ввічливості, жести, міміка, усмішка, комплімент*). Засоби прикрашання мовлення: фразеологізми, інтонаційний малюнок. Бар'єри спілкування. Суперечка і сварка. Правила гарного слухача.

Ключові слова: *Вибір джерела інформації (практично). Вербальні й невербальні засоби інформації. Перетворення (трансформування) інформації (текстової в графічну і навпаки). Вдумливе читання. Критичне читання. Емоційний складник художнього тексту. Прийоми редагування тексту. Бар'єри спілкування.*

8 клас. Тема: Інформація. Знаки довкола нас як засіб інформування. Українські знаки-символи. Явний і прихований зміст інформації. Естетика тексту інформації. Засоби передавання інформації. Трансформування текстової інформації у графічну (*практично*). Особливості медійної інформації. Актуальність інформації (*практично*). Розрізнення фактів і суджень (*практично*). Елементи маніпуляції та пропаганди. Зв'язок інформації з власним та суспільно-історичним досвідом. Ключові факти і судження про них. Авторські інтерпретації.

Тема: Текст. Повторення вивченого в 7 класі. Складники друкованого чи цифрового текстового джерела інформації (*рубрикація, заголовки, скорочення, виділення тощо*). Вторинні тексти. Стислий переказ. Способи скорочення тексту. Види критичного читання. Одиначний і множинний тексти. Розповідь у приватному спілкуванні. Опис як

елемент мовлення. Роздум над проблемою. Висновки як елемент тексту. Естетична і мистецька цінність тексту.

Тема: Жанри мовлення. Повторення вивченого у 7 класі. Пояснення. Дорікання. Обман. Співчуття. Відгук читача. Кулінарний рецепт. Привітання особисте. Блог. Чат.

Тема: Спілкування. Повторення вивченого в 7 класі. Комунікативні наміри. Переконати. Комунікативні наміри. Домовитися. Адресат спілкування. Звертання у спілкуванні. Ознаки багатого мовлення. Засоби впливу на слухача. Культура приватного спілкування. Стратегії спілкування. Емоції у процесі спілкування. Роль запитань у спілкуванні. Уточнювальні запитання. Визначення понять у процесі суперечки. Ввічливе заперечення.

Ключові слова: Українські знаки-символи. Естетика тексту інформації. Засоби передавання інформації. Особливості медійної інформації. Актуальність інформації. Розрізнення фактів і суджень (практично). Елементи маніпуляції та пропаганди. Складники друкованого чи цифрового текстового джерела інформації (рубрикація, заголовки, скорочення, виділення тощо). Види критичного читання. Комунікативні наміри. Адресат спілкування. Звертання у спілкуванні. Стратегії спілкування.

9 клас. *Тема: Інформація.* Повторення вивченого в 7-8 класах Новизна і важливість інформації (*практично*). Події і факти. Правдивість інформації (*практично*). Фейки. Причина появи. Особливості поширення. Ознаки фейкової реклами. Особливості сучасної хроніки. Світлина як носій інформації. Ознаки фотошопу.

Тема: Текст. Повторення вивченого в 7-8 класах. Читання. Ознайомлювальне читання. Вивчальне читання. Прийоми осмислення навчального тексту. Читання для задоволення. Вторинні тексти. Анотація. Передмова. Творчий переказ. Відгук. Розповідь-спогад. Розповідь про свою ідею. Роздум у художньому тексті. Академічна добротність.

Тема: Жанри мовлення. Повторення вивченого в 7-8 класах. Виступ. Дезінформація. Застереження. Зізнання. Інтерв'ю. Осуд. Плітки. Самооцінка.

Тема: Спілкування. Комунікативні наміри. Домовлятися. Культура спілкування. Українські традиції. Приватнабесіда. Говорити правду чи ні? Чути співрозмовника. Урахування ситуації спілкування. Контекст. Офіційне спілкування. Обговорення. Жести і міміка у спілкуванні. Жести доречні й недоречні. Мовленнєві недоліки. Афоризми у мовленні. Емоції і голос. Форми презентації.

Ключові слова: Правдивість інформації (практично). Фейки. Особливості сучасної хроніки. Світлина як носій інформації. Ознаки фотошопу. Анотація. Передмова. Відгук. Контекст. Жести і міміка у спілкуванні. Жести доречні й недоречні. Мовленнєві недоліки. Форми презентації [63,64].

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (5-9 КЛАСИ)

2.1 Розвиток мовленнєвої діяльності учнів під час реалізації мовної змістової лінії

В аналізованих модельних програмах домінує *компетентнісний* та *діяльнісний* підходи до організації мовної освіти. Вище йшлося про особливості компетентнісного підходу до організації мовної освіти, його значення і складну багатоаспектну природу. Суть діяльнісного підходу в сучасній дидактичній теорії також визначають по-різному: як сукупність освітніх технологій чи методичних прийомів, як свого роду філософію, методологічну базу розвивального навчання, як освітню концепцію, що спирається на суб'єктну діяльність здобувача освіти [68, с.18]. Найбільш обґрунтованим вважаємо розуміння діяльнісного підходу, запропоноване Н. Голуб, як спрямування освітнього процесу на оволодіння різними видами діяльності, у процесі якої учні здобувають знання, набувають діяльнісного досвіду, формують навички взаємодії зі світом, суспільством, іншими людьми [18, с. 6].

Сьогодні постійно вносить корективи до вимог, які ставить суспільство перед особистістю, а від педагога вимагає навчити школярів здобувати знання, що допоможуть жити й працювати в нових умовах глобалізації, цифровізації, інтенсивного технологічного поступу. На досягнення саме цієї мети зорієнтована *технологія розвитку критичного мислення*, яка ґрунтується на інтерактивній взаємодії, унеможливорює домінування одного учасника над іншим, тому є достатньо ефективною для формування комунікативної компетентності учнів. Використання технології критичного мислення передбачає вміння формулювати запитання й шукати відповіді, застосовувати набуті знання для розв'язання завдань та проблем, обговорювати ідеї гідно й конструктивно та чути один одного. Технологію

критичного мислення можна використовувати на будь-якому етапі уроку мови, але учні мають переконатися, що їхні думки цінні, лише тоді вони відповідатимуть за власні висловлення, а мовлення їхнє буде відвертим і правильним [15, с. 32]. На початковому етапі уроку доцільно застосовувати такі форми діяльності, які сприятимуть актуалізації опорних знань і налаштовуватимуть на роботу: асоціювання; припущення на основі малюнків; теоретичну розминку; лексичну хвилинку. Якщо на початку уроку визначаються цілі та ставляться проблемні завдання, то на основному етапі заняття варто застосовувати такі прийоми у роботі, які дозволили б із мінімуму витраченого часу отримати максимум результатів (відповідей, навичок). Тому доречно надавати перевагу наступним формам роботи: «Знайди невідоме»; групова робота; порівняння; читання з маркуванням тексту; завдання на встановлення відповідності; метод дослідження. На завершальному етапі уроку учні додають здобуті знання до вже наявних, маючи можливість обмінятися думками, висловити власні враження, оцінити роботу. Ефективними є такі прийоми: «Незакінчене речення»; «Я – редактор»; твір-п'ятихвилинка; міні-тест. Оцінюючи навчальні досягнення учнів, можна використати яскраві картки, де кожна картка має свою балову цінність. Уважаємо, що технологія критичного мислення є доречною в процесі формування комунікативної компетентності учнів на уроках української мови, бо передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, які сприяють закріпленню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії. Але добирати й використовувати різноманітні види робіт варто, враховуючи зміст і мету уроку – формування в школярів комунікативної компетенції.

Розвитку комунікативної компетентності також сприяє *гра*. Відомо, що в ігровій діяльності діти і підлітки шукають не тільки розваги, але й прагнуть до самоствердження через цікаве й важливе для них заняття. Дослідники ігрової діяльності школярів наголошують, що гра – найважливіша універсальна сфера «самозвеличення» дитини, в якій відбуваються могутні

процеси «само»: самонатхнення, самоперевірки, самопізнання, самовизначення, самовираження й самореабілітації. Гра є сукупністю способів взаємодії дитини зі світом пізнання й відкриття, а також пошуку свого місця в ньому. Проблема використання гри є актуальною для навчання української мови в основній школі. Дослідники потрактовують мовну гру як спеціально створені ситуації, що моделюють реальність, із яких учням пропонується знайти вихід. Використання ігрових елементів на уроках української мови забезпечує його проведення відповідно до найсучасніших загальнопедагогічних, психологічних і дидактичних вимог, адже гра враховує вікові та індивідуальні особливості учнів.

Формування комунікативної компетентності, що тісно пов'язане з успішним комунікативним актом, залежить від знання мовних одиниць, умінь дібрати лінгвістичні засоби із загальної мовної системи. Розвиток цієї важливої компетентності учня передбачає формування в нього вмінь продукувати комунікативні акти на основі вибору мовних одиниць із власного активного словника. Методисти наголошують, що в процесі вивчення української мови важливо впроваджувати систему вправ з інформацією про комунікативні дії мовця та співрозмовника, комунікативну ситуацію й завдання, орієнтовані на відбір мовних одиниць із урахуванням складників комунікативного акту.

Визначена модельною програмою мовна змістова лінія уроків передбачає засвоєння здобувачами освіти знань про систему і структуру мови, її значення і функційне навантаження, суспільний характер мови і сучасні мовні проблеми. **Вступні уроки** української мови присвячені таким темам:

5 клас: Українська мова в житті українців.

6 клас: Краса і багатство української мови.

7 клас: Мовні обов'язки українців.

8 клас: Мова – маркер безпеки державних кордонів.

9 клас: Українська мова і виклики сьогодення.

Наприклад, вивчення вступної теми в 7 класі зорієнтоване на формування комунікативної компетентності здобувача освіти шляхом пізнавальної діяльності, зокрема усвідомлення ключових понять теми, формулювання запитань і підготовка відповідей на них: *Що таке обов'язок? Які є види обов'язків? Суть мовних обов'язків. Навіщо потрібні мовні обов'язки? Що визначає ставлення до державної мови?*, здійснення пошуку інформації на підтвердження значення мовних обов'язків громадян, узагальнення різних думок, виявлення спільного й відмінного. Мовленнєва діяльність передбачає висловлення власної думки здобувача освіти щодо проблеми обов'язків носіїв мови, обґрунтування важливості піклування про мову.

Важливим етапом формування комунікативних компетентностей є текстова діяльність – сприйняття й аналіз тексту, що містить нову інформацію; структурування інформації; переведення текстової інформації в графічну. Очікуваними результатами освітньої діяльності визначено такі компетентності учня середньої ланки: пояснює важливість мовних обов'язків для громадян, мови і держави; переказує почуте повідомлення (художній текст, медіатекст тощо) докладно, акцентуючи увагу на змісті загалом, на окремих важливих деталях; визначає тему, основну ідею, окреслює коло порушених у почутому повідомленні проблем; обґрунтовує власну позицію щодо мовних обов'язків українців у реальній ситуації спілкування [63,64].

Аналізуючи лінгвістичні засади навчання української мови, Л. Цоуфал наголошує, що «Основою шкільного курсу української мови в загальноосвітній школі є мовознавство – система знань про мову, її функції, структуру, основні одиниці та правила використання їх у мовленнєвій діяльності. Система мови як діалектична єдність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів має розгалужену структуру, оскільки складається з часткових систем, які називаються рівнями, або ярусами» [91, с. 315-316]. Кожен рівень мовної системи охоплює сукупність відносно однорідних одиниць: фонологічний – фонем, морфологічний – морфем,

лексико-семантичний – лексем, синтаксичний – речень. У внутрішній системі мови наявні певні відношення між елементами: парадигматичні (ґрунтуються на подібності й відмінностях мовних одиниць), синтагматичні (здатність мовних одиниць поєднуватись) та ієрархічні (відношення простіших одиниць до складніших, здатність одиниць різних рівнів поєднуватись). Ці базові положення лінгвістичної науки покладено в основу методичної системи навчання мови в закладі загальної середньої освіти.

Здобувачі освіти середньої ланки відповідно до змісту Модельної програми вивчають мовні одиниці лексичного і фразеологічного рівнів (5 клас), граматичного рівня (5-9 класи). П'ятикласники розпочинають засвоєння граматичної будови української мови з теми «Відомості з синтаксису й пунктуації», у 6 класі здобувачі освіти вивчають будову слова, словотвір, частини мови (іменник, прикметник, числівник, займенник) та орфографію, вивчення частин мови продовжується у 7 класі, опрацювання синтаксичної системи передбачено програмою 8 класу (словосполучення, просте речення, односкладне речення, просте ускладнене речення) та 9 класу (складносурядне речення, складнопідрядне речення, безсполучникове складне речення, складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку).

Знати мову – означає опанувати її структуру й лексику. Тому оволодіння рідною мовою значною мірою залежить від засвоєння її словникового складу. Однак саме цей пласт викликає в школярів значні труднощі, спричинені тим, що перед ними стоїть завдання оволодіти не тільки мовною, але й комунікативною компетенцією – вмінням співвідносити мовні засоби з умовами спілкування. Науковці наголошують, що вивчати лексикологію необхідно одночасно з іншими науками, розділами про мову, щоб учні засвоїли мову як систему знань, тобто, вивчаючи лексику, школярі знайомляться із системою понять лексичного зрізу мови, усвідомлюють зв'язки між лексикою і граматиною, орфографією, стилістикою. У 5 класі вивчення лексики починається з поняття «лексичне значення слова», потім

учні послідовно знайомляться з поняттями, що характеризують семантику слова (*однозначні й багатозначні слова, пряме й переносне значення слова*); з основними лексико-семантичними розрядами слів (*омоніми, синоніми, антоніми*). Зважаючи на те, що сучасна методика особливо увагу приділяє практичній спрямованості навчання лексики, удосконаленню комунікативних умінь і навичок на основі вже засвоєних лексичних понять, слова вивчаються з погляду: 1) значення; 2) місця в загальній системі лексики; 3) походження; 4) уживання; 5) сфери застосування в процесі спілкування; 6) експресивно-стилістичного характеру [61, с. 43-44].

Вивчення лексики української мови ґрунтується на вченні про слово як мовну реальність, що становить основну, центральну функціонально-структурну одиницю мови. Як одиниця мови, слово виконує номінативну функцію, воно розглядається як сукупність значень, які неоднаково виявляються в мовленні. Зважаючи на останні досягнення лінгводидактики, мовну ситуацію та мовну політику, соціальні запити, одне з першочергових завдань курсу української мови – навчити школярів користуватися всіма багатствами мовних засобів, а тому текстовий матеріал на уроках має широко пропагувати і відображати її національну специфіку, активний словник школярів мають поповнювати характерні для української мови слова, які забезпечують мові її природність.

Комунікативна мета засвоєння української мови, що передбачає засвоєння мови як функціональної системи, вимагає під час організації процесу навчання орієнтуватися на *принципи системності* (системна організація мовного матеріалу, взаємозв'язок усіх аспектів мовної системи) і *комунікативності* (сфера застосування мови, тема, ситуація, функціонування мовних явищ у мовленні). Такий взаємозв'язок комунікативних і власне мовних системних принципів засвоєння мови найбільш доцільним убачається саме в лексиці та є найнеобхіднішим через те, що лексика пов'язана з позамовною дійсністю, зі світом предметів, явищ, понять, з культурно-історичним досвідом народу – носія мови.

Удосконалення комунікативних умінь і навичок школярів у процесі активної мовленнєвої діяльності є метою вивчення розділу «Фразеологія». Методична наука виокремлює *метод спостережень* та *аналізу мовних явищ* як найбільш результативні для вивчення фразеологічних одиниць, застосування цих методів сприяє активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти при сприйманні та осмисленні нового теоретичного матеріалу. Також у процесі спостережень формуються вміння знаходити суттєві ознаки, самотійно, в результаті пошуку формулювати поняття, правило, висновок, обґрунтовувати практичні дії [48, с. 87-88]. У методичних джерелах визначено найефективніші прийоми роботи з фразеологізмами в межах реалізації мовної змістової лінії уроків:

прийоми семантизації фразеологічного матеріалу: порівняння (шляхом заміни фразеологізму лексичним синонімом); зіставлення (з'ясування значення фразеологізму шляхом зіставлення його з омонімічним словосполученням); розгорнутий опис фразеологізму; добір синонімічних варіантів фразеологізмів; використання контекстного оточення; етимологізація фразеологізмів; робота з фразеологічними словниками та збірками прислів'їв і приказок;

прийоми формування умінь і навичок використання фразеологічного матеріалу у мовленні: групування фразеологічних одиниць за тематичними та семантичними ознаками; аналіз функціональних властивостей фразеологізмів у художніх творах; стилістичний експеримент; відтворення тексту з фразеологізмами; конструювання речень з фразеологічними одиницями; включення фразеологізмів у творчі роботи; редагування; визначення синтаксичних функцій фразеологізмів, що виступають у ролі певного члена речення чи речення загалом.

Особливо важливим є *прийом конструювання* для формування вмінь висловлюватись, використовуючи при цьому фразеологізми відповідно до мети висловлювання. Суть прийому полягає в тому, що учні самотійно проєктують мовні одиниці, які ілюструють вивчене поняття чи явище,

конструюють словосполучення і речення за опорними фразеологізмами з відповідним стилістичним забарвленням. *Прийом редагування* ефективний тому, що забезпечує формування вміння вдосконалювати власне писемне мовлення (особливо зв'язне), добирати відповідний темі висловлення фразеологічний матеріал.

Результатом вивчення розділу «Будова слова. Словотвір. Орфографія» є розуміння учнями структури слова та способів словотворення як важливої передумови вивчення морфології, засвоєння орфографії, зокрема групи правил, що ґрунтуються на морфологічному принципі українського правопису. Крім того, знання про взаємодію морфем у складі слова й способи творення слів забезпечує розуміння процесів формотворення. Зауважимо також, що теорія словотвіру стає основою для засвоєння правопису слів, саме тому у зв'язку з темами із словотвору подаються орфографічні правила написання префіксів, суфіксів, чергування приголосних при словотворенні тощо. «Важливо розвивати здібності учнів визначати значення твірного слова шляхом осмислення його структури, розуміти морфемні значення, доречно використовувати різні типи морфем при формо й словотворенні в процесі мовленнєвої діяльності», – наголошує М. Пентиліук [82, с. 135].

Вивчення граматики в системі шкільної освіти має особливо важливе значення, оскільки сприяє формуванню мовленнєвих умінь і навичок, необхідних кожній людині для повноцінного життя, професійної самореалізації, творчого самовиявлення. Граматичну будову мови складають її морфологічна і синтаксична системи, які є предметом вивчення двох розділів граматики – морфології та синтаксису. Морфологія займає особливе місце у шкільному курсі української мови, тому цей розділ вивчають упродовж двох навчальних років (6-7 клас), він має широкі можливості для засвоєння функційного навантаження кожної частини мови, вправного використання морфологічного ресурсу у власних висловлюваннях здобувачів освіти, а також формує лінгвістичні засади вивчення синтаксичного ладу мовної системи на морфологічній основі [67, с. 26]. Вивчення граматичної

системи української мови, набуття системних знань про морфологію і формування на цій основі базових граматичних умінь як засобу пізнання, спілкування й самовираження людини, що складають мовну й комунікативну компетентності здобувача освіти, відбувається в саме основній школі.

Граматична теорія – певна система понять, які дають уявлення про саму мову й науку про неї, та забезпечують практичне оволодіння морфологічним і синтаксичними засобами української мови. У методичних працях (М. Пентилюк, С. Караман, С. Омельчук) підкреслено, що шкільна граматики повинна становити собою популярно викладену наукову граматику. Різниця між шкільною і науковою граматику полягає не у змісті, а в обсязі матеріалу, у відборі для вивчення в школі найбільш важливого і необхідного, а також у способах його подачі учням і сфері вживання. Специфіка організації навчальної діяльності здобувачів освіти під час вивчення частин мови виявляється насамперед у складності граматичних понять та обсязі лінгвального матеріалу, з якими працюють учні. Сучасний учитель повинен творчо використовувати на уроках вивчення морфології апробовану в лінгводидактиці систему вправ і завдань для формування в учнів відповідних граматичних понять, а також інноваційні технології, які забезпечують ефективність освітнього процесу. С. Омельчук вважає, що на етапі систематичного вивчення морфології в 6-7 класах домінуючим є *структурно-семантичний підхід у поєднанні з комунікативно-діяльнісним, функційно-стилістичним, когнітивним, дослідницьким, соціокультурним* тощо [67, с. 88]. Наприклад, вивчення теми «Дієслово» передбачає засвоєння відомостей про значення цієї частини мови, її морфологічні ознаки, синтаксичні функції, форми дієслова (неозначену форму, особові форми, дієприкметник, дієприслівник, безособові форми на -но, -то). Формування комунікативних компетенцій як очікуваних результатів навчання – *творчо використовувати виразальні можливості дієслова, виявляючи художньо-образне, асоціативне мислення; розрізняти дієслова на основі аналізу їхніх характерних ознак і функцій у мовленні; виявляти типові закономірності*

функціювання їх на основі узагальнення власних спостережень; використовувати знання про дієслово для вдосконалення власного мовлення – досягається в процесі пізнавальної діяльності, зокрема збагачення активного словника новими дієсловами, синонімами до них; пошуку / моделювання ситуацій, що потребують застосування різноманітних дієслів; виконання вправ і завдань, що передбачають використання дієслів із позитивною конотацією у процесі міжособистісного спілкування, формують уміння правильно утворювати дієслівні форми.

Зміст програми в мовній лінії передбачає засвоєння таких базових синтаксичних понять: *словосполучення, головне і залежне слово, речення, головні члени речення (підмет і присудок), другорядні члени речення (додаток, означення, обставина), порядок слів у реченні, просте речення, однорідні члени речення, звертання, вставні слова, відокремлені члени речення, складне речення, сполучникове й безсполучникове складне речення, речення з прямою і непрямою мовою, складне синтаксичне ціле*. Відомо, що засоби кожного мовного рівня набувають повноти свого значення тільки в найменшій комунікативній одиниці (реченні), яка є об'єктом вивчення синтаксису. Звідси його важлива роль у формуванні комунікативних умінь і навичок здобувачів освіти. Морфологія і синтаксис найповніше виявляють ознаки мови як цілісної системи, тому під час вивчення морфологічних категорій обов'язково враховуються синтаксичні ознаки, які зумовлюються певними морфологічними властивостями. В. Сидоренко вказує, що «...синтаксична компетентність діалектично пов'язана з високим рівнем загальної культури учнів в її мисленнєвому, поведінковому й почуттєвому проявах, тобто віддзеркалює процеси мовомислення, мовотворення й мовопродукування в неперервній мовній освіті» [84, с. 7].

Знання з синтаксису закладаються в початковій школі, в методиці навчання української мови виокремлено такі етапи вивчення синтаксису в закладі загальної середньої: пропедевтичне вивчення основних понять синтаксису й пунктуації (5 клас); навчання синтаксису під час опанування

морфології, що дає можливість підготувати учнів до засвоєння систематичного курсу синтаксису (6-7 класи) – морфологічний і семантичний аспекти синтаксису; систематичний курс навчання синтаксису (8-9 класи) – комунікативний і стилістичний аспекти синтаксису. Сучасними лінгводидактами розроблено авторські методики навчання певних аспектів синтаксису й пунктуації на різних етапах неперервної мовної освіти, зокрема методика формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів на завершальному етапі вивчення синтаксису, побудована на засадах комунікативно-діяльнісного й функціонально-стилістичного підходів (Омельчук С.А.). Проте дослідники вказують на необхідність коригування лінгводидактичних засад навчання здобувачів освіти синтаксису й пунктуації в умовах оновленої освітньої парадигми. З урахуванням педагогічного досвіду, результатів постійного моніторингу вчителів та здобувачів освіти В.Сидоренко виокремила причини недосконалості синтаксичної будови мовлення учнів: відсутні наступності й перспективності при вивченні синтаксичних тем, за відведених шкільною програмою час для систематичного вивчення синтаксису стали синтаксичні й пунктуаційні вміння й навички в учнів не встигають сформуватися, для ознайомлення учнів 8-9 класів із комунікативним і стилістичним аспектами синтаксису дидактичний інструментарій не завжди відповідає особливостям їх сенситивного періоду (підлітковий) [83, с. 8]. Дослідниця висновкує, що «Сучасний шкільний курс навчання синтаксису й пунктуації української мови має бути комунікативно спрямованим (комунікативний синтаксис) і зорієнтованим передусім на формування в учнів умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами мови в усіх видах мовленнєвої діяльності. ...Тому треба донести до учнів специфіку організації синтаксичного рівня системи української мови, зокрема особливості побудови синтаксичних конструкцій української мови порівняно з іншими мовами, структурно-семантичні характеристики синтаксичних категорій,

правила інтонування різних типів речень та використання їх у мовленні для ефективного здійснення комунікативного наміру тощо» [83, с. 9].

Вивчення синтаксису починається зі словосполучення, розуміння відношень між словами в словосполученні допоможуть учням зрозуміти більш складні синтаксичні одиниці. До труднощів засвоєння учнями словосполучень належать: розмежування словосполучень і речень, словосполучень і сполучень слів із сурядним зв'язком, визначення засобів зв'язку в словосполученні й реченні, використання прийменників. Уникненню таких помилок сприяє система вправ, що містить спостереження над структурою та семантикою словосполучень, повний і частковий аналіз синтаксичних особливостей словосполучень, класифікацію словосполучень, насамперед таких, що важко розрізняються учнями, перебудову певних синтаксичних конструкцій, складання алгоритмів, використання пропонованих словосполучень у власних висловлюваннях. У роботі над словосполученням варто надавати перевагу текстовому дидактичному матеріалу.

Ознайомлення учнів з двоскладними й односкладними реченнями передбачає насамперед засвоєння їх особливостей за складом граматичної основи: у двоскладних реченнях граматична основа складається з підмета й присудка, а в односкладних граматична основа відповідає або підмету, або присудку. Необхідно показати учням на конкретних прикладах, що відсутність одного головного члена в односкладному реченні не впливає на розуміння смислу. Під час опрацювання складного речення в п'ятому класі потрібно навчити учнів розрізняти просте і складне речення, визначати межі простих речень, що входять до складного; інтонаційно правильно відтворювати складні речення; перебудовувати прості речення у складні; будувати різні види складних речень: правильно вживати в мовленні складні речення, а також складні і прості для вираження однакового змісту.

Синтаксис складного речення вивчається паралельно з пунктуацією, тому учні засвоюють відповідні пунктограми, вчать пояснювати розділові

знаки. У цьому процесі важливе значення має послідовне урізноманітнення граматичної будови мовлення учнів на рівні слова, словосполучення й різних видів речення (*за метою висловлювання, емоційним забарвленням, характером граматичної основи, кількістю граматичних основ, зокрема просте, односкладне, двоскладне, складне речення та ін.*).

У дев'ятому класі поглиблюються знання з синтаксису складного речення, акцентується на розрізненні складних речень і простих з однорідними. Учні повинні навчитися розпізнавати складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові складні речення, складні речення з різними видами зв'язку, визначати структуру, смислові та мовні засоби зв'язку; правильно будувати складні речення, використовуючи синонімічні сполучні засоби.

Методологічними засадами навчання учнів 8-9 класів синтаксису й пунктуації української мови є компетентнісний, особистісно зорієнтований і діяльнісний підходи, що уможливають організацію диференційованого, гуманістично спрямованого, освітнього процесу. Український лінгводидакт К. М. Плиско в посібнику «Організація навчання синтаксису в середній школі» обґрунтовує такі методичні принципи навчання синтаксису: вивчення мови в єдності форми, змісту й функціонування в мовленні; вивчення мови в міжрівневих, внутрішньорівневих і міжпредметних зв'язках [81]. Принцип навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення забезпечує реалізацію мовленнєвої змістової лінії програми. Важливо, щоб учні 8-9 класів свідомо опанували синтаксичну будову сучасної української літературної мови як ефективний засіб спілкування, розуміли закономірності функціонування синтаксичних конструкцій, особливості їх використання в певній мовленнєвій ситуації відповідно до завдань комунікативного дискурсу, тобто вміли орієнтуватися на важливу в даний момент інформацію (зокрема під час *навчального діалогу, відповіді, бесіди, дискусії, дебатів, диспуту, попередження, зауваження, поради, пропозиції* тощо), яка становить сутність відповідної комунікації й задля повідомлення якої ця

комунікація має відбутися, інтонувати речення різних видів, беручи до уваги й логічний наголос для передачі різних змістових та емоційних відтінків значення. Володіння базовими синтаксичними вміннями й навичками в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі – дає здобувачам освіти можливість використовувати мову в життєво важливих для певного віку сферах і ситуаціях спілкування, сприяє вдосконаленню їхнього діалогічного й монологічного мовлення. При цьому треба пам'ятати, що всі рівні й аспекти розвитку мовлення школярів повноцінно актуалізуються лише в межах тексту.

Принцип текстотворчості, або текстоцентризму передбачає вивчення синтаксичних одиниць на текстовій основі, засвоєння учнями мовних знань і формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей на основі текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення, усвідомлення структури тексту й функцій мовних одиниць у ньому, формування вмінь сприймати, відтворювати чужі й створювати власні висловлювання тощо.

У методиці навчання синтаксису використовуються такі лінгводидактичні прийоми: аналіз словосполучень; поширення й скорочення різних видів речень; заміна одних синтаксичних одиниць іншими; перебудова/переконструювання синтаксичних конструкцій; складання речень за опорними словами або схемами; редагування речень; повний або частковий синтаксичний розбір речення (тексту); синтаксичний розбір із використанням графічних символів; синтаксичний аналіз; синтаксично-стилістичний аналіз; складання синтаксичних конструкцій за схемами; спостереження над логічною інтонацією в реченні, ритмомелодикою синтаксичних конструкцій тощо. Активізують мисленнєву діяльність школярів лінгвістичні казки, пунктуаційні кросворди, ребуси, творчі завдання.

Пунктуаційна компетентність – це предметна компетентність учнів у системі мовних знань, умінь і навичок, що передбачає вміння школярів інтонаційно оформлювати усне мовлення на письмі, тобто є важливим

складником їхньої правописної грамотності. «За використання кластерного аналізу компетентностей і компетенцій у їх ієрархічному взаємозв'язку й взаємозумовленості синтаксичну компетентність коректніше розглядати як складник мовної, а пунктуаційну – мовної і мовленнєвої компетентностей» [83, с. 12]. Пунктуація в шкільному курсі сприяє практичній спрямованості вивчення синтаксису й тісно пов'язана з розвитком мовлення учнів. У 5 класі учні ознайомлюються з пунктуацією простого та складного речення, знаками пунктуації при прямій мові та діалозі. У 6-7 класах під час вивчення морфології школярі отримують відомості про вживання розділових знаків при дієприкметниковому та дієприслівниковому зворотах.

У 8-9-х класах здійснюється систематична робота із засвоєння пунктуаційних норм. У 8-му класі в процесі вивчення простого речення школярі засвоюють правила вживання розділових знаків, матеріал з пунктуації подано разом із відомостями з синтаксису. Саме у 8-му класі учні вперше ознайомлюються з українською пунктуацією не як із сукупністю розрізнених правил, а як із системою. Важливу роль у формуванні пунктуаційної компетентності відведено системі вправ: аналітичних, спрямованих на вдосконалення в учнів розумових операцій на матеріалі речень та тексту (виділення пунктуаційних знаків та їх груп; «читання» розділових знаків, обґрунтування їх уживання в тексті); аналітико-конструктивних, що забезпечують формування вмінь працювати з текстом на пунктуаційному рівні (пунктуаційна правка, пунктуаційне оформлення готового або внутрішньо генерованого тексту; пунктуаційні редагування; написання початку твору за запропонованим початком чи назвою; складання розповіді на відповідну тему; вільний, творчий диктанти; висловлювання з граматичним завданням; зіставлення функцій одинарних і подвійних знаків пунктуації); конструктивно-творчих, спрямованих на розвиток умінь виділяти в тексті складне синтаксичне ціле та переказувати його зміст (відновлення частини тексту, заміна складного речення кількома простими; трансформації простих речень у складні; складання тексту за поданою

схемою; складання зв'язного висловлювання відповідно до пунктуаційних норм) [49, с. 122].

2.2 Специфіка реалізації мовленнєвої змістової лінії на уроках української мови (5-9 класи)

Формування мовної особистості випускника закладу загальної середньої освіти, зокрема вироблення умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях, відбувається насамперед у процесі роботи над розвитком мовлення (мовленнєва змістова лінія програми). Мовленнєву змістову лінію Модельних програм подано за принципом структурної семантичності, передбачено поступове ускладнення і поглиблення мовленнєвознавчих понять та формування відповідних умінь. Наприклад, порівняємо визначений Модельною програмою зміст теми «Інформація» у 5-9 класах:

5 клас: Види інформації (текстова, графічна, числова, звукова, відео) тощо. Джерела інформації. Добір і пошук інформації.

6 клас: Актуальність і несуперечливість інформації. Надійність джерел інформації. Факти і судження. Достовірність / недостовірність інформації.

7 клас: Способи пошуку інформації. Вибір джерела інформації (практично). Якість і достовірність інформації. Вербальні й невербальні засоби інформації. Опрацювання текстової інформації (практично). Перетворення (трансформування) інформації (текстової в графічну і навпаки). Використання інформації в різних ситуаціях спілкування (практично).

8 клас: Знаки довкола нас як засіб інформування. Українські знаки-символи. Явний і прихований зміст інформації. Естетика тексту інформації. Засоби передавання інформації. Трансформування текстової інформації у графічну (практично). Особливості медійної інформації. Актуальність інформації (практично). Розрізнення фактів і суджень (практично). Елементи маніпуляції та пропаганди. Зв'язок інформації з власним та суспільно-історичним досвідом. Ключові факти і судження про них. Авторські інтерпретації.

9 клас: Новизна і важливість інформації (практично). Події і факти. Правдивість інформації (практично). Фейки. Причина появи. Особливості поширення. Ознаки фейкової реклами. Особливості сучасної хроніки. Світлина як носій інформації. Ознаки фотошопу [63, 64].

Мовленнєва лінія є основною для визначення рівня навчальних досягнень учнів з предмета, оскільки вимоги до засвоєння її змісту є спеціальними. Призначення мовленнєвої змістової лінії полягає в

забезпеченні цілеспрямованого формування й удосконалення вмінь та навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі (мовленнєва компетенція). Робота над мовною теорією, формування знань, умінь і навичок з мови, як було зауважено вище, підпорядковується інтересам розвитку мовлення здобувачів освіти.

Мовленнєва підготовка учнів здійснюється на всіх уроках української мови, проте передбачені програмою й спеціально відведені уроки розвитку мовлення. Зміст і технологію мовленнєвої підготовки школярів розробляє методика розвитку мовлення, яка має свій об'єкт вивчення, предмет та систему понять: *розвиток мовлення, робота з розвитку мовлення, зв'язне мовлення, висловлювання, мовленнєва ситуація, види творчих робіт, види мовленнєвої діяльності, комунікативні уміння* тощо. «Навчання ефективно користуватися засобами мови в комунікативній діяльності має давню історію. Сучасна методика розвитку мовлення учнів використовує здобутки античної риторичної школи, звертається до досвіду української народної педагогіки, спирається на теорію і практику навчання мови й мовлення в працях вітчизняних і зарубіжних методистів різних часів. Залежно від політичних та соціально-економічних умов розвитку суспільства віддавали перевагу розвитку усного або писемного мовлення. З давніх часів педагоги шукали способи й засоби навчання виразного, переконливого, змістовного мовлення – ефективних усних і писемних висловлювань» [76, с. 47].

Переосмислення загальноосвітніх функцій української мови як навчального предмета в умовах сучасної школи актуалізує проведення досліджень з питань розвитку мовлення й звернення до попереднього методичного досвіду. Наукові основи формування зв'язного мовлення достатньо опрацьовані у вітчизняній лінгводидактиці: дослідники визначили значення і завдання роботи з розвитку усного й писемного зв'язного мовлення; основні принципи методики розвитку зв'язного мовлення; проблеми розвитку усного мовлення учнів; види робіт з розвитку зв'язного мовлення. Педагогічна спільнота активно використовувала низку методичних

напрацювань щодо організації роботи з розвитку усного і писемного зв'язного мовлення здобувачів освіти (Бабкіна О. А., Колесник Т. А., Бондаренко Н., Караман С., Лещенко Г.) [5, 13, 37, 38, 55, 56].

Сучасна методика розвитку мовлення спирається на положення Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, зокрема про діяльнісно-орієнтований підхід до навчання мови, урахування загальнорекомендованих рівнів володіння мовою, вироблення комунікативної компетенції. Освітні реалії, зокрема досвід педагогів-методистів, переконують, що поняття «зв'язне мовлення» в сучасній лінгводидактичній теорії і практиці органічно трансформувалося в поняття «формування комунікативних умінь і навичок», «формування комунікативних компетентностей». Тому науковці й учителі-практики переорієнтували методичні пошуки на визначення мети і завдань навчання усіх видів мовленнєвої діяльності в школі. У «Практикумі з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах» визначено і проаналізовано наступні аспекти проблеми реалізації мовленнєвої змістової лінії на уроках української мови: вміння і навички, якими повинні оволодіти учні у процесі роботи над рецептивними і продуктивними видами діяльності; вплив написання творчої роботи на формування мовної особистості здобувача освіти; рецептивні види мовленнєвої діяльності; аудіювання на уроках мови; читання на уроках мови; норми оцінювання відповідних умінь і навичок [82].

М. Пентилюк виокремила три напрями роботи з розвитку мовлення здобувачів освіти: 1) збагачення словникового запасу учнів і розвиток граматичної будови їх мовлення; 2) засвоєння норм української літературної мови; 3) формування в учнів умінь і навичок сприймати й відтворювати чужі та будувати власні усні й писемні висловлювання (зв'язне мовлення) [76, с. 84].

Збагачення словника школярів і розвиток граматичної будови їх мовлення здійснюється систематично на різних уроках української мови, постійно супроводжує процес засвоєння мови як засобу спілкування й

відповідає принципу практичної спрямованості навчання, визначеному в Модельних програмах. Цей принцип знаходить вияв у різнобічному й систематичному збагаченні мовлення учнів лексичними, фразеологічними, граматичними, стилістичними та іншими виражальними засобами мови, що має здійснюватися в процесі реалізації внутрішньо-предметних зв'язків і забезпечити стабільний приріст і розширення лексичного запасу учнів, урізноманітнення граматичної будови їхнього мовлення, удосконалення вправності у слововживанні, доборі найбільш виправданих синонімів на рівні лексеми, словосполучення, фразеологізму, речення в конкретному лінгвістичному та ситуативному контексті. «Усвідомлення школярами функцій мовних одиниць виробляє потребу відбирати й використовувати точні, виразні, різноманітні мовні засоби, що сприяють ефективній мовленнєвій комунікації. Цей напрям роботи ґрунтується на розумінні учнями слова як носія лексичного і граматичного значення», – наголошує М. Пентилюк [76, с. 51].

Зауважимо також на важливості засвоєння здобувачами освіти виражальних засобів української мови, які суттєво впливають на формування мовленнєвих умінь та навичок. Дослідники виокремили дві групи таких засобів: виразні засоби художнього мовлення та виразні засоби усного мовлення, до першої групи науковці віднесли тропи, слова звукового та зорового зображення, емоційно-оцінну лексику, синтаксичні конструкції тексту (фігури) тощо; до другої – силу виділення синтаксично значущого слова, видозміну голосу, зупинку в мовленні, темп, емоційну тональність, яка передає настрій, оцінку сприйнятого, моделює перспективу сприймання тощо. Загалом це понятійні, емоційно-експресивні та екстралінгвістичні засоби. У системі мовленнєвої підготовки школярів лексико-семантичні засоби виразності займають вагоме місце, адже від засвоєння лексики значною мірою залежить оволодіння мовою. Саме лексичні засоби викликають у здобувачів освіти значні труднощі, спричинені тим, що вони

мають оволодіти не тільки мовною, а й комунікативною компетенцією – вмінням співвідносити мовні засоби з умовами спілкування.

Надають емоційно-експресивної якості мовленню і словотворчі виражальні засоби. З багатьма явищами українського словотворення пов'язується стилістично спрямована експресивність, що відбиває емоції суб'єкта і його ставлення до навколишньої дійсності. Відомо, що характерною рисою дериваційної системи сучасної української мови є наявність у ній великої кількості спеціальних афіксів, за допомогою яких автор може експресивно передавати найтонші відтінки своїх і чужих почуттів, переживань та оцінок. Серед цих афіксів чільне місце займають суфікси пестливості (*-очок, -ичок, -оньк, -ісіньк-, -есеньк-* тощо). Стилiстично нейтральним (неемоційним) словам вони надають первинної почуттєво-оцінної виразності різного ступеня: (*година*) – *годинка* – *годиночка* – *годинонька*); стилістично ж маркованим (емоційно-оцінним) словам – вторинної, додаткової почуттєво-оцінної виразності різного ступені: (*воля* – *волечка* – *воленька*) тощо. Пестливі суфіксальні утворення з первинною і вторинною емоційно-оцінною виразністю характерні для усного побутового (зокрема дитячого), фольклорного і художнього мовлення. Вони надають йому особливої теплоти, задушевності, ліричності. «Словотворчі виражальні засоби відіграють важливу роль у розвитку мовленнєвих умінь і навичок школярів, оскільки надають мовленню стилістичної забарвленості, посилюють виразність висловленої думки, а орієнтування в словотворі дає можливість розрізняти форми одного й того ж слова, сприяє кращому розумінню значення слів і збагаченню словника. Усе це має велике значення як для розвитку логічного мислення, так і для засвоєння багатьох орфографічних правил. Для виразної, образної передачі думок та почуттів у мовленні служать синтаксичні виражальні засоби, із якими школярі починають своє знайомство у 5 класі, у 6 ця робота продовжується, а в 7 класі під час вивчення розділу мови «Синтаксис» відбувається поглиблена робота над ними» [41, с. 75].

Результативність словникової роботи виявляється у спроможності учнів вільно добирати номінативні одиниці, що адекватні мовленнєвому задуму, у певній гармонізації мислення і мовлення, думки і слова. Засвоєння нових слів відбувається тільки тоді, коли в них є потреба. Тому вчитель-словесник має вдаватися до моделювання різноманітних ситуацій спілкування відповідно до віку, статі, інтелектуального розвитку, психологічних особливостей, соціального оточення школярів. Необхідно дбати не тільки про кількісне збагачення лексики учнів, а й про засвоєння ними функціонально-стилістичних властивостей нових слів, розуміння зв'язку між словом і контекстом, між словами, об'єднаними в тематичні групи. Потребує уваги розвиток в учнів чуття мови, виховання шанобливого, дбайливого ставлення до мови як виразника духовності людини. її естетичних уподобань та етичних переконань.

«Учителеві слід враховувати, що засвоєні учнями слова є елементами сформованої в них концептуальної та мовної картин світу шляхом утворення своєрідних структурно-сміслових згустків – концептів. Під концептом розуміють сформоване у свідомості учня поняття про складові реального й уявного світу, виражене за допомогою мови, пов'язане з мотивами мовлення й комунікативними намірами учасників спілкування» [75, с. 45]. Мовна картина світу залежить від особливостей національного світосприйняття і є індивідуальним витвором кожної особистості. Методика формування комунікативних компетентностей здобувачів освіти має бути спрямована розвиток їхніх умінь і навичок виділяти, розуміти значення слів – носіїв концептів та комунікативно виправдано використовувати у власній мовленнєвій практиці, виховання мовної особистості, здатної сприймати, розвивати й збагачувати мовну картину світу в різних ситуаціях спілкування.

Учитель може використати для цього низку сучасних наукових розвідок [71-73]. Зміст вступної теми уроку 8 класі «*Мова – маркер безпеки державних кордонів*» у програмі окреслено такими питаннями:

Мова як фактор існування держави.

Мовне й етнічносамоусвідомлення українців.

Мовна й духовна самостійність як найголовніша ознака гідності (Д. Павличко).

Передбачено два основних види навчальної діяльності: текстова (читання і сприймання текстів; аналіз тексту; трансформування тексту; переказування тексту (з дотриманням лексичного багатства; з розширенням тексту синонімами, фразеологізмами тощо) та мовленнєва (усне повідомлення на визначену тему, діалогування тощо).

Фрагмент статті О.Павлушенко «Концепт «Україна» в індивідуально-авторських картинах світу Т. Шевченка й В. Стуса»: *«Попри належність Т. Шевченка і В. Стуса до різних суспільних формацій, зміст концепту Україна в індивідуально-авторських картинах світу обох поетів визначають спільні емоційно-образні й оцінні ознаки цього ключового для них мовно-ментального конструкту. Серед образних концептуальних ознак помітно виділяються такі: Україна-мати, асоціювання України сільськими пейзажами, селянська хата як символ рідного краю, важке переживання вимушеної розлуки з Батьківщиною. Оцінні концептуальні ознаки переважно зосереджені на осмисленні причин відсутності державності й національному поневоленні українського народу російською монархією і російським більшовизмом: громадянська пасивність, відсутність національної самосвідомості у значної частини українців, надмірна доброта. Об'єднує обох поетів-мислителів висока оцінка історії національно-визвольних змагань й поетизація героїки звитяжної боротьби у минулому, віра в духовне й патріотичне відродження нації, впевненість в історичній місії українців постати з руїн могутньою державою й відновити свою історичну славу. Т. Шевченко й В. Стус підкреслювали, що одвічними цінностями українців є миролюбність і прагнення до волі, й не полишали надії, що сила духу переможе й спонукає народ на повстання, були переконані в його успіху, що приведе до визволення та культурного розвитку України на етнічній основі» [73, с. 454].*

варто використати для перевірки очікуваних результатів навчальної роботи здобувачів освіти, зокрема розуміння інформації з різних джерел на відому й нову тематику, озвучену у вільному темпі; виокремлення в почутому повідомленні значущих деталей, пояснення їхньої ролі; висловлювання власних почуттів і враження від прочитання текстів.

Засвоєння норм української літературної мови супроводжує весь процес вивчення навчального матеріалу мовленнєвої та мовної змістових ліній програми, відповідно до яких ознайомлення з мовною системою є основою для формування комунікативних умінь і навичок, що ґрунтуються на використанні норм літературної мови. Завдання цього напряму роботи з розвитку мовлення полягає в забезпеченні умов для свідомого, систематичного й послідовного сприйняття учнями правил нормативності

української мови, у формуванні умінь і навичок дотримуватися засвоєних норм, знаходити та виправляти недоліки й помилки в змісті, побудові та мовному оформленні власних і чужих висловлювань.

Дослідники виокремили два етапи засвоєння норм літературної мови: 1) супроводжувальний (основна школа): засвоєння норм супроводжує зміст навчальної мовленнєвої діяльності та навчального мовного матеріалу; 2) систематизувально-узагальнювальний (старша школа): удосконалення нормативності мовлення та систематизація й узагальнення вмінь з культури мовлення та риторики [69, с. 4]. Успішне оволодіння нормами літературного мовлення також залежить від регіональних умов, рівня володіння мовою в родині, найближчому соціальному оточенні, природних задатків учня тощо. Тому варто привчати школярів спостерігати за власним і чужим мовленням, помічати позитивне й негативне в змісті, логіці викладу, чіткості аргументів, мовному оформленні, інтонації, швидкості, забарвленні голосу тощо.

Мовна та мовленнєва змістові лінії Модельних програм чітко визначають державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, що стосуються засвоєння норм літературної мови. Наприклад, для учнів 5-9 класів: *правильно й доречно використовувати виучувані мовні одиниці, граматичні форми, знаходити й виправляти недоліки та помилки в змісті, побудові та мовному оформленні власних висловлювань, дотримуватися норм літературної мови* тощо. Необхідно виробляти в здобувачів освіти усвідомлену настанову на засвоєння норми шляхом багаторазового повторення. Результат навчання залежить також від добору системи вправ, що передбачає формування усвідомлених умінь, а на їх основі – стійких мовленнєвих навичок. Учитель повинен бути уважним до кожного учня, вчасно помічати й виправляти помилки й недоліки. Цьому сприятимуть, наприклад, такі вправи: аналіз норми; зіставлення норми та її порушення; вибір нормативних або помилкових варіантів, виправлення порушень норми; усний або письмовий переказ тексту, що містить складні для учнів норми;

вільний диктант, творчий диктант, переказ з творчим або граматичним завданням; конструювання словосполучень, речень тощо.

Важливо також ураховувати, що в здобувачів освіти має бути сформоване позитивне ставлення до практичного засвоєння норм літературної мови на будь-якому рівні мовної системи, зокрема орфоепічних (вимова звуків української мови в мовному потоці з урахуванням звукового оточення, правильне наголошування слів), стилістичних (використання лексичних і граматичних мовних одиниць відповідно до стилю мовлення; норм текстотворення: дотримання основних ознак тексту – зв'язності, інтонаційної завершеності, членованості), граматичних (правильне вживання граматичних форм); правописних (правильне написання слів і вживання розділових знаків). Учні повинні усвідомити, що культура людини складається з культури поведінки, культури мовлення, культури спілкування. Необхідно переконувати школярів у тому, що часто завдяки правильності мовлення людина досягає успіху в офіційному та неофіційному спілкуванні, тому варто прагнути оволодіти нормами літературної мови.

Зв'язне мовлення в лінгводидактиці визначається як така мовленнєва діяльність, що становить єдине самостійне ціле, передає закінчену думку й членується на складові частини. Цей термін уживається ще й у таких значеннях: текст, продукт мовленнєвої діяльності, висловлювання; назва розділу методики розвитку мовлення – методика переказів, творів, інших творчих робіт, методика організації роботи над різними видами мовленнєвої діяльності [76,с. 86].

Зміст навчальної мовленнєвої діяльності відповідає державним вимогам до рівня загальноосвітньої підготовки учнів:

1) розрізняти мовленнєвознавчі поняття; визначати тему, основну думку висловлювання, стиль, тип, жанр мовлення, змістові частини тексту, засоби і способи зв'язку речень у тексті, ділити текст на абзаци тощо;

2) сприймати чуже мовлення: а) слухати й розуміти тексти різних стилів типів, жанрів мовлення, прогнозувати загальний характер змісту на

основі формулювання теми, основної думки, визначати адресат і мету спілкування тощо; б) читати тексти мовчки з визначеною швидкістю відтворення, виділяти й запам'ятовувати в прочитаному головне й деталі, ставити й відповідати на запитання, оцінювати прочитаний текст з погляду змісту, виразності мовного оформлення тощо;

3) відтворювати готовий текст: а) виразно читати вголос знайомі тексти відповідно до орфоепічних та інтонаційних норм; б) переказувати усно й письмово почуті й прочитані тексти, помічати й виправляти недоліки у своєму мовленні тощо;

4) створювати власні висловлювання: а) складати діалоги, досягаючи комунікативної мети, дотримуючись правил мовленнєвого етикету; б) складати усні та письмові твори, добираючи мовні засоби відповідно до умов спілкування; в) складати ділові папери тощо.

Цей напрям роботи представлений мовленнєвою змістовою лінією програм, де визначено зміст навчального матеріалу за такими темами: *Інформація. Текст. Жанри мовлення. Спілкування. Порівняємо зростання інформаційного обсягу теми «Текст»:*

5 клас: *Текст. Тема, підтема (мікротема). Ключові слова. Основна думка. Зміст прочитаного. Первинні і вторинні тексти. Опис. Розповідь. Роздум. Розповідь. Побудова розповіді. Види розповіді. Розповідь про себе. Читання. Види читання. Мета читання (отримання інформації, виконання завдань, набуття естетичного досвіду тощо).*

6 клас: *Опис. Розповідь. Роздум. Опис як тип тексту. Опис у різних мовленнєвих жанрах (оголошенні, загадці, художньому оповіданні). Ідея. Проблеми в тексті. Особливості переказу як вторинного тексту. Узагальнення та вилучення подробиць як способи стиснення тексту. План тексту. Види плану. Поняття академічної доброчесності.*

7 клас: *Поради читачам. Мета читання (пошук інформації, виконання завдань, набуття естетичного досвіду). Вдумливе читання. Критичне читання. Зміст прочитаного. Проблеми в тексті (обговорення). Вторинні тексти. Детальний переказ. Опис у художніх текстах. Емоційний складник художнього тексту. Прийоми редагування тексту.*

8 клас: *Складники друкованого чи цифрового текстового джерела інформації (рубрикація, заголовки, скорочення, виділення тощо). Вторинні тексти. Стислий переказ. Способи скорочення тексту. Види критичного читання. Одиничний і множинний тексти. Розповідь у приватному спілкуванні. Опис як елемент мовлення. Роздум над проблемою. Висновки як елемент тексту. Естетична і мистецька цінність тексту.*

9 клас: *Читання. Ознайомлювальне читання. Вивчальне читання. Прийоми осмислення навчального тексту. Читання для задоволення. Вторинні тексти. Анотація.*

Передмова. Творчий переказ. Відгук. Розповідь-спогад. Розповідь про свою ідею. Роздум у художньому тексті. Академічна доброчесність [63,64].

У результаті навчальної роботи здобувачі освіти засвоюють основні відомості про мовлення: загальне уявлення про мовлення і спілкування, види мовленнєвої діяльності, мета спілкування, мовлення монологічне й діалогічне, основні правила спілкування, текст, тема й основна думка висловлювання, простий і складний план, стилі, типи, жанри мовлення. Виконують низку робіт за кожним видом мовленнєвої діяльності: сприймання чужого мовлення (аудіювання, читання мовчки, відтворення готового тексту, виразне читання вголос, усні (говоріння) та письмові (письмо) перекази); створення власних висловлювань (діалог, монолог, твір, відгук, виступ під час дискусії, доповідь, реферат, виступ, анотація, ділові папери).

Реалізація мовленнєвої змістової лінії програми вимагає врахування двох ступенів мовленнєвої діяльності. Підготовчий ступінь передбачає уміння відтворювати готові мовні одиниці, добирати варіанти мовних одиниць, мотивуючи свій вибір (наприклад, вибір слів з синонімічного ряду, фонетичних варіантів *у-в, і-й* та ін.). Цей ступінь мовленнєвої діяльності (конструювання) ґрунтується на знаннях норм літературної мови та практичних уміннях і навичках, що виробляються насамперед на уроках вивчення лінгвістичної теорії у процесі засвоєння мовного матеріалу.

Основний ступінь мовленнєвої діяльності (розвиток різних видів зв'язного мовлення, формування комунікативних умінь і навичок) співвідноситься з уміннями творчо використовувати мовні засоби (фонетичні, лексичні, граматичні) та способами вираження думки залежно від стилю, типу, жанру мовлення. На цьому ступені мовленнєвої діяльності передбачається робота з текстами різних типів, стилів і жанрів мовлення. Така діяльність реалізується у двох видах: рецептивне мовлення (сприйняття, усвідомлення, розуміння, аналіз готових усних і писемних текстів) і продуктивне мовлення (складання власних усних та писемних текстів – переказів, творів, публіцистичних й ділових жанрів). До рецептивних видів

мовленнєвої діяльності належать аудіювання і читання, до продуктивних – говоріння і письмо.

Наприклад, робота з формування аудіативних навичок і вмінь спрямована на розвиток уміння сприймати на слух одиниці різних мовних рівнів (окремі звуки, слова, сполучення слів, речення, тексти), розпізнавати їх серед інших (тобто розвиток мовленнєвого слуху); розуміння (усвідомлення) почутого. Якщо об'єктом аудіювання є окремі звуки, то робота з ними передбачає розуміння їх, розпізнавання та сприймання. Усвідомлення, тобто розуміння почутого – це вміння вирізняти в мовленнєвому потоці окремі елементи – слова, сполучення слів, речення, а також усвідомлювати весь текст цілісно – його тему, ідею, стиль тощо.

Суб'єктами мовленнєвої діяльності в освітньому процесі є вчитель і учень, які по чергово перебувають у ролі адресанта чи адресата мовлення, є учасниками мовленнєвих актів (приблизно одна репліка), мовленнєвих кроків (кілька реплік однієї особи), мовленнєвих циклів (кілька кроків) як одиниць педагогічного дискурсу. Навчання мовленнєвої діяльності здійснюється системно, послідовно, на основі лінгводидактичних закономірностей, що стосуються засвоєння усіх мовних тем.

І. Кучеренко, Л. Мамчур у статті «Формування комунікативної компетентності учнів: психолінгводидактичний аспект» узагальнили власний досвід щодо розвитку вмінь створення і сприймання мовлення у здобувачів середньої освіти з використанням проєктивних методик (конструювання й доповнення), методу якісного та кількісного аналізу речень і висловлювань, побудованих учнями, лінгвостатистичного методу (наприклад, для перевірки рівня сформованості мовленнєвих репродуктивних умінь було запропоновано написати переказ). Дослідники констатують: «Методична система формування комунікативної компетентності учня має спиратися на науково вивірене психологічне підґрунтя, яким є положення про психолінгвістичні закономірності мовленнєвої діяльності, мовної комунікації, особливості процесів породження власного висловлювання і

сприйняття чужого мовлення, активної творчої співпраці всіх учасників навчального процесу, створення сприятливого мікроклімату, добору ефективного лінгводидактичного інструментарію. Урахування проаналізованих психолінгвістичних і лінгводидактичних положень дає змогу виховати мовну особистість, що буде комунікативно компетентною, підготовленою до суспільної комунікації» [50, с. 122].

Теоретичні основи розвитку мовлення ґрунтуються на здобутках сучасної науки, насамперед лінгвістики, лінгводидактики, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної, комунікативної лінгвістики. Відповідно до сучасного потрактування система розвитку мовлення поєднує *чотири етапи процесу породження висловлювання* (орієнтування в умовах, цілях спілкування, змісті висловлювання; планування; реалізацію та контроль) і передбачає формування комунікативних умінь відповідно до фази їх виконання й застосування.

Для створення *висловлювання* мовець має володіти кількома інформаціями, а саме: процедурними знаннями (взаємозв'язок понять); декларативними знаннями (значення певного поняття); ситуаційними знаннями (комунікативна ситуація, комуніканти, які беруть участь у спілкуванні). Задум мовця висловлювання прогнозує й проєктує текст, його структуру, цілісність, інформативність, смислові зв'язки, що з'єднують лінгвістичні засоби в комунікативному акті та комунікативні акти між собою мовців. На докомунікативному етапі планування мовець формує думку у вигляді загального задуму, конкретизує її, потім переходить до плану дій, що забезпечують внутрішнє програмування комунікативного акту, результатом якого є текст (дискурс). Комунікативний намір показує бажання мовця спілкуватися з іншою людиною, визначає його роль як учасника спілкування, виражає конкретну мету його висловлювання: щось запитати, стверджувати, закликати до чогось, засуджувати, схвалювати, радити, вимагати тощо.

Для розвитку комунікативної компетентності учня потрібно цілеспрямовано навчати його спочатку визначати власний намір, задум, ціль

(докомунікативний етап мовлення), оскільки це є підґрунтям для побудови власного висловлювання, структурування інформації, відбору мовних одиниць тощо. Під час планування окреслюється певна контекстна модель майбутнього висловлювання. У процесі планування комунікант визначає предмет спілкування, його ознаки, зв'язки, вирішення завдань: що та як сказати, коли й у якій послідовності. Покроковість комунікативних дій визначається мовцем у внутрішньому мовленні, яке забезпечує перехід від мислення до мовлення та від мовлення до мислення.

Комунікативний етап (реалізація) відбувається за допомогою мовних одиниць у звуковому або графічному вираженні. Зауважимо, що розвиток продуктивного писемного мовлення (письма) необхідний для формування вмінь графічно фіксувати власні роздуми, знання та досягнення, оформлювати їх для передання співрозмовнику. Зважаючи на особливості писемного мовлення, велику роль відіграють етапи мовленнєвої діяльності, тому розвивати вміння продукувати писемне мовлення потрібно відповідно до фаз мовлення, таких як орієнтація, планування, реалізація, контроль.

Посткомунікативний етап (контроль) передбачає аналіз висловлювання, редагування мовних одиниць із урахуванням цілісності висловлювання, оцінювання одержаного результату: чи досягнуто мети, визначеної на етапі орієнтації.

Сприйняття мовлення – складний психічний процес, що передбачає декодування, обробку й розуміння інформації: із тлумачення окремих комунікативних актів моделюється зміст усього тексту (дискурсу). Процес сприйняття чужого мовлення проходить дві фази: власне сприйняття та розуміння висловлювання [50, с. 112]. Після первинного сприйняття настає власне розуміння чужого мовлення. Під час сприйняття мовлення співрозмовника мовець встановлює смислові відношення між лексемами, що передають його зміст. Сприйняття відбувається послідовно: на початковому рівні виникає розуміння основного предмета висловлювання (про що йдеться), на наступному – осмислення змісту інформації (що саме сказано),

на вищому – уявлення про те, для чого та за допомогою яких лінгвістичних засобів це висловлено.

«Комунікативні бар'єри» – перешкоди, що виникають під час отримання інформації. Причинами комунікативних бар'єрів (сміслових, логічних, фонетичних, семантичних, стилістичних, комунікативних) є змістові й формальні характеристики висловлювання. Учасник спілкування повинен знати: якщо під час комунікації виникають такі бар'єри, вона може виявитися неефективною. За умови появи таких бар'єрів необхідно їх подолати – здійснити етап корекції комунікативних дій. Продуктивним методом для вироблення вмінь долати комунікативні бар'єри є вправи з редагування, що мають комунікативне наповнення.

Формування комунікативної компетентності учня також спирається на психолінгвістичні дослідження в аспекті комунікативних актів. Комунікативний акт – це елементарна одиниця спілкування, що перетворює мовне висловлювання на носія комунікативного смислу. Мовне порозуміння між людьми відбувається в межах комунікативного акту, складниками якого є учасники комунікації як носії соціальних ролей, психічних і психологічних рис, духовних та естетичних ідеалів, когнітивних особливостей. Мінімальною комунікативною одиницею є не речення й не мовленнєві висловлювання, а певні види комунікативних актів (запитання, відповідь, повідомлення, опис, вибачення, подяка, привітання тощо). Усі види мовленнєвої діяльності, потрібні для розвитку комунікативної компетентності учня, розглядаємо як вияви різних сторін спілкування. У процесі рецептивної діяльності школярі сприймають, аналізують чужі висловлювання, вибирають змістово значущі елементи для визначення сутності тексту. Під час продукування спочатку створюються змістові інформаційні частини, що об'єднуються в композиційно-структурний текст відповідно до комунікативної мети й наміру мовця. Розвиток комунікативної компетентності учня передбачає формування в нього вмінь враховувати ситуацію спілкування, характеризувати контекст спілкування, розуміти

комуніката за його комунікативними актами, соціально-психологічними особливостями, невербальною поведінкою тощо.

Отже, мовна підготовка школярів передбачає набуття ними знань про мову, її граматичну структуру, словниковий склад, стилістичні можливості, історію та закони її розвитку, формування уявлень про роль мови в ментальності українського народу. Мовленнєва підготовка – застосування цих знань з мови – школярі розвивають навички використання мовних засобів під час спілкування в різних життєвих ситуаціях. Цей процес тісно пов'язаний із культурою мовлення (засвоєнням норм і якостей літературної мови) та формуванням мовленнєвих умінь і навичок. Загалом реалізацію мовленнєвої змістової лінії на уроках української мови вбачаємо в збагаченні словника здобувачів освіти, засвоєнні ними норм української літературної мови, формуванні в учнів умінь і навичок сприймати й відтворювати чужі та будувати власні усні й писемні висловлювання. Результатом навчальної діяльності є формування і розвиток змістовного, правильно побудованого, комунікативно виправданого, багатого, виразного, доречного в конкретній ситуації мовлення.

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (5-9 КЛАСИ)

3.1 Особливості роботи з підручниками для формування комунікативної компетентності учнів середньої ланки

Комунікативний підхід до навчання мови передбачає розв'язання цілої низки методичних завдань: забезпечити відповідну мотивацію навчальної діяльності здобувачів середньої освіти, дібрати зміст навчання; визначити способи усвідомлення проаналізованих вище теоретичних відомостей про мовлення й мову, розробити технологічну систему для засвоєння теоретичного та практичного змісту, а також дібрати комплекс контрольних перевірок завдань для діагностики ефективності формування комунікативних компетенцій учнів.

Зміст чинних програм з української мови найкраще реалізується в підручнику, тому ми проаналізували підручники для 5-6 класів *Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова. 5 кл.: підруч. для закл. заг. середн. освіти. Київ, 2022. 240 с.; Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова. 6 кл. : підруч. для закл. заг. серед. освіти. Київ, 2020. 256 с.* Автори підручників дотримуються принципу комунікативної спрямованості навчання: «відібраний мінімум мовного інвентарю повинен забезпечувати рівень комунікативної достатності, тобто можливості брати участь у реальній комунікації, у процесі включення мовленнєвого матеріалу в шкільну програму необхідно оцінювати кожен фразу як з погляду реальності її використання в природних актах усного мовлення» [11, с. 26]. Окрім того, принцип мовленнєвої спрямованості передбачає комунікативний характер усіх вправ: репродуктивних (імітація, трансформація, аналогія) та продуктивних (переказ, розповідь, твір), а також наявність мовленнєвого

завдання, що передбачає виконання конкретної діяльності в нових ситуаціях і з певною метою.

Мовленнєва спрямованість передбачає і вмотивованість висловлювання. У процесі формування комунікативної компетентності педагог має усвідомлювати, що природна мотивація в освітньому процесі не завжди може досягатися, але цю потребу можна викликати опосередковано. Відомо, що на мотивацію впливають умови організації діяльності, якщо зробити урок цікавим, використовувати творчі завдання для вирішення методико-комунікативних завдань, то можна позитивно впливати на мотивацію загалом: спочатку здобувачі освіти будуть просто із захопленням виконувати ті чи ті технологічні елементи (завдання, вправи), а потім запам'ятають та використовуватимуть зразки певного виду мовленнєвої діяльності.

У змісті аналізованих підручників ураховано також принцип ситуативності, який вимагає, щоб усе, що вимовляється на уроці, стосувалося співрозмовників – учня й учителя, учня й іншого учня, адже ситуація – стимул до говоріння. Взаємовідносини учасників освітнього процесу спонукають до певних мовленнєвих вчинків, породжують потребу переконувати чи просити, радитися, жалітися тощо. І чим ширші й глибші ці стосунки, тим легше нам спілкуватися, бо за нашим мовленням стоїть великий контекст спільної діяльності. Тому методисти наголошують, що в процесі вивчення української мови важливо впроваджувати систему вправ з інформацією про комунікативні дії мовця та співрозмовника, комунікативну ситуацію й завдання, орієнтовані на відбір мовних одиниць з урахуванням складників комунікативного акту.

У підручнику з української мови для 5 класу автори зреалізували компетентнісний, комунікативно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи до навчання. Більшість завдань із лексикології спрямовані на розвиток креативних здібностей, формування особистості, здатної до комунікативної діяльності з використанням лексичного й фразеологічного

багатства мовно-виражальних засобів рідної мови. Це представлено у вигляді текстів та вправ, розташованих за рівнем пізнавальної діяльності, ступенем складності тощо. Матеріал підручника для 5-го класу спрямовує вчителя не лише на формування лексичних умінь і навичок (мовна лінія), а й на організацію інтерактивної взаємодії між учнями класу шляхом роботи в парах, групах, використання дієслів наказового способу, що спонукають до активної комунікативної діяльності (мовленнєва лінія). З-поміж завдань для формування комунікативної компетентності, вміщених у підручнику *Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова. 5 кл.: підруч. для закл. заг. середн. освіти(Київ, 2022. 240 с.);*, виокремимо вправи на:

– зіставлення та з'ясування лексичного значення слів, прямого й переносного тощо: впр. 38, 57-61, 65, 73, 100 («Чому так?»), 108

Вправа 38. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть усно з кожним словом по два словосполучення: хтось використовує подане слово в переносному значенні, а хтось – у прямому. ЗРАЗОК. Холодний – холодний дощ, холодний погляд. М'який, теплий, вершина, сяти [с. 22];

– вправи, які передбачають ситуацію вибору (обрати слова відповідно до контексту та значення, погрупувати лексеми в ряди тощо): впр. 25, 64, 67, 78, 81-84, 89, 90, 92, 109, 111,112, 119 («Самооцінка»), спостереження над мовою: впр.99; 37 – пошук лексем у реченнях, текстах: впр. 87 («Пригадаймо»), 88, 105, 106

Вправа 25. І. Прочитайте текст, обираючи для заповнення пропусків словосполучення з рамки. Що прийнято відносити до особистої інформації?

БЕЗПЕЧНИЙ ІНТЕРНЕТ

Дуже часто в інтернеті на користувачів чатує небезпека. Шахраї можуть виманювати гроші, стежити за вами, красти інформацію. Тому коли створюєте ... , придумуйте Не можна надавати ... (прізвища, імена, адреси, паролі, номери телефонів) поштою чи в чатах без гострої на те потреби. Повідомляйте про ситуації в інтернеті, які вас непокоять, зокрема про погрози, вимагання, сумнівні файли тощо.

II. З'ясуйте за тлумачним словником лексичне значення виділених слів. Визначте також їхнє граматичне значення (рід, число, відмінок) [с. 18];

– створення ситуацій спілкування: впр. 6, 7 («Поспілкуйтеся»), 114, 116

Вправа 6. Дайте відповіді на запитання. 1. Чому українською мовою варто писатися? 2. Яка мова є державною в Україні? Що означає цей статус?

Вправа 7. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. 1. Чи обов'язково, на вашу думку, знати мову того народу, серед якого живете? Чому? 2. Чи можна без мови побудувати собор, подолати стихійне лихо чи провести Олімпійські ігри? [с. 7];

– добір виражальних лексичних засобів шляхом аналізу текстів, конструювання відповідей; редагування речень, усунення лексичних і граматичних помилок: впр. 18, 59, 66, 72, 86, 110, 113, 116- 117

Вправа 18. I. Прочитайте текст, замінюючи подані в дужках іменники займенниками. Поясніть, як така заміна сприяла вдосконаленню тексту.

ПЕЧИВО ІЗ ШОКОЛАДОМ

Печиво із шоколадними шматочками є одним із найпопулярніших у світі. (Печиво) винайшла в 1930-х роках Рут Вейкфілд – господиня невеликого готелю. Жінка вирішила спекти масляне печиво, але натирати шоколад на тертці полінувалася, тому просто розламала шоколадну плитку й перемішала шматочки з тістом. (Жінка) сподівалася, що шоколад розтане й надасть випічці коричневого кольору та приємного смаку. Однак (жінку) підвело незнання законів фізики – солодкі ламанці не розтанули в тісті. З духовки господиня дістала печиво зі шматочками шоколаду (Із журналу).

II. Доберіть спільнокореневі слова до іменника шоколад. [с. 13];

– конструювання текстів: впр. 9, 70, 95, 111

Вправа 9. I. Відновіть з поданих речень текст і запишіть його. Якими є ці речення за метою висловлювання (розповідними, питальними чи спонукальними)?

ВОДА ДЛЯ СПРАГЛИХ

А У маленькому містечку жив старий чоловік. Б Так чоловік робив декілька років, аж до своєї смерті. В Тепер вода із цієї криниці освіжає всіх спраглих. Г Коли помер, жителі міста поставили йому пам'ятник – викопали криницю. Д Вечорами він сідав біля міської брами й пропонував людям, які проходили повз нього, кухлик свіжої джерельної води. З легенди

II. Виконайте завдання до відновленого тексту. 1. Поміркуйте, чому мешканці міста поставили чоловікові пам'ятник. 2. Визначте основну думку тексту (чого він нас навчає?). 3. Доберіть свій варіант заголовка. 4. Поясніть, що означають виділені синім кольором слова[с. 9];

– складання діалогів (розмовного, етикетного характеру, на задану тему тощо): впр. 10-11, 80, 91, 96

Вправа 10. СИТУАЦІЯ. I. Уявіть, що ви обмінюєтеся враженнями про те, як провели літні канікули. Для цього можуть знадобитися подані нижче сполучення слів. Прочитайте їх, розкриваючи дужки. } купалися в (річка) } плавали в (човен) } навчилися кататися на (ролики) } гралися (м'яч) та (обруч) } годували (курчата) } обмінювалися музичними (файли) } побували в (Карпати) } обмінювалися відео в (тікток)

Вправа 11. Складіть усно висловлення про відпочинок (3-5 речень), використавши щонайменше два з утворених сполучень [с. 10];

– робота за репродукціями картин, малюнками: впр. 59, 77, 93, 107, 113;

– конструювання відповідей на запитання вчителя: впр. 62 («Весела вікторина»), 71;

– робота в парах: впр. 69 («Попрацюйте в парах»), 80, 91, 101;

– використання засобів мистецтва (аналіз текстів пісень): впр. 72, 85, 116.

Отже, як бачимо, автори пропонують достатню кількість вправ на формування лексичної компетентності, які передбачають аналіз речень, текстів для пошуку виражально-зображальних засобів, їх конструювання, вироблення мовленнєвих умінь шляхом залучення учнів до комунікативних ситуацій, тих, що ставлять їх у ситуацію вибору тощо.

Також у підручнику дотримано принципу текстоцентризму, який передбачає вивчення синтаксичних одиниць на текстовій основі, засвоєння учнями мовних знань і формування комунікативних компетентностей на основі текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення, усвідомлення структури тексту й функцій мовних одиниць у ньому, формування вмінь сприймати, відтворювати чужі й створювати власні висловлювання тощо. Наприклад, тема 9 «Узагальнення вивченого з розділу «Лексикологія»»

Вправа 91. I. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку. Що символізують кольори українського прапора?

ПРАПОР УКРАЇНИ

Єдиного офіційного прапора в Київській Русі не було. Кожен із князів мав власний стяг. Спочатку на прапорах зображали фантастичних тварин і рослини, а після прийняття християнства – хрест і святих. У Запорізькій Січі кожен полк, сотня мали свій стяг. Особливо популярними були малинові прапори, однак часто траплялися і синьо-жовті. 1918 року Центральна Рада визначила синьо-жовтий прапор державним символом Української Народної Республіки. Його кольори символізували чисте небо, що розкинулося над жовтим морем хлібного лану. Нині синьо-жовтий прапор повернувся до нас як символ державності України. Гордо майорить він на нашій землі (З довідника).

II. Виконайте завдання до тексту. 1. Поясніть лексичні значення виділених слів. Які із цих слів однозначні, а які – багатозначні? Який словник може знадобитися для виконання цього завдання? 2. Чи є в тексті слова, ужиті в переносному значенні? Складіть і запишіть речення зі словом чисте, ужитим у переносному значенні. 3. Виберіть з тексту два слова, до яких можна дібрати антоніми, та доберіть антоніми. 4. Який синонім до слова прапор ужито в тексті? З якою метою? [с. 41].

Зауважимо, що текст проілюстрований кольоровою світлиною Олімпійської збірної України (Токіо, 2021). У підручнику вміщено тексти «Космічний туризм». «Екстремальний спорт», «Увесь світ на карті»,

«Помічник саперів», «Зимове свято» тощо, які цікаві та пізнавальні для п'ятикласників. Знання з лексикології та фразеології повинні стати засобом формування практичних умінь, які учень зможе використовувати в мовленнєвій практиці, створити підґрунтя для формування комунікативної компетентності.

Автори виокремили 12 тем уроків розвитку мовлення:

Тема 1. Мовлення і спілкування

Тема 2. Правила спілкування. Монологічне та діалогічне спілкування. Складання діалогів

Тема 3. Читання мовчки

Тема 4. Істотні ознаки тексту. План тексту

Тема 5. Типи мовлення

Тема 6. Опис предмета. Усний вибірковий переказ художнього тексту, що містить опис предмета

Тема 7. Опис тварини. Усний докладний переказ розповідного тексту художнього стилю з елементами опису тварини

Тема 8. Письмовий твір-опис предмета в художньому стилі

Тема 9. Письмовий твір-опис тварини в художньому стилі

Тема 10. Письмовий твір-розповідь на основі власного досвіду в художньому стилі.

Тема 11. Есе

Тема 12. Будова елементарного роздуму [с. 214-235]

Наприклад, тема «Мовлення і спілкування» вміщує стислу характеристику ключових понять: «Мовлення – це використання мовних засобів (слів, речень тощо) для спілкування. Спілкування – передавання інформації від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Спілкування може бути усним і писемним. Завдяки спілкуванню людина розширює загальний світогляд, мислення, розвивається як особистість» [с. 214]. Опрацьовуючи матеріал теми «Правила спілкування. Монологічне та діалогічне спілкування. Складання діалогів» учні виконують *Вправу 527. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте за особами діалог (5–7 реплік) на одну із запропонованих тем: «Зустріч із першою вчителькою», «Зустріч із колишнім однокласником», «Подяка за допомогу», «У художній майстерні», «Прощання на вокзалі», «У магазині». Використовуйте подані на с. 218 слова ввічливості. Тема «Опис предмета. Усний вибірковий переказ художнього тексту, що містить опис предмета» –*

Вправа 538. I. Прочитайте уривок із детектива «Суперагент 000» Лесі Ворониної. СУПЕРАГЕНТ І ЙОГО «ФЕРАРІ».

Отже, автори аналізованого підручника запропонували поетапність формування комунікативних умінь п'ятикласників. Цей принцип лежить в основі диференціації типів вправ – тренувальних (передкомунікативних) та комунікативних. Засвоєння мовного матеріалу і використання його в мовленні здійснюється поетапно: виконання на кожному етапі навчання певного завдання, розвиток окремого мовленнєвого вміння, при цьому загальний напрямок відбувається від оволодіння мовленнєвою формою до здатності висловити за її допомоги певний зміст.

3.2 Зв'язок мовленнєвої діяльності школярів з набуттям стилістичних і риторичних умінь

Свідоме і систематичне засвоєння матеріалу зі стилістики: поняття мовного стилю, стилі української мови; основні ознаки і сфери застосування кожного функціонального стилю; жанри, в яких реалізується кожний зі стилів мовлення; вміти визначати стиль мовлення, до якого належить текст, добирати мовні засоби відповідно до стилю мовлення, виправляти в тексті стилістичні недоречності, будувати висловлювання в різних стилях, користуватись різними жанрами мовлення, визначати сферу застосування кожного зі стилів забезпечує формування комунікативної компетентності здобувачів середньої освіти. Система понять з практичної стилістики передбачає мінімум наукових відомостей, необхідних для формування умінь і навичок зв'язного мовлення учнів. Кожний розділ шкільного курсу мови придатний для роботи зі стилістики, проте найбільш насичені стилістичними явищами лексикологія та граматики. Оскільки ці два розділи займають центральне місце у програмі 5-9 класів, то на їх матеріалі учитель має можливість для формування в учнів стилістичних навичок.

О. Банзерук зауважує: «...в сьогоденній мовній шкільній освіті зміщено акцент із теоретико-лінгвістичного на функціонально-стилістичний підхід до вивчення рідної мови, який передбачає розвиток у школярів стилістичних умінь і навичок, розширення відомостей із теоретичної стилістики, застосування азів практичних риторики та стилістики, культури мови на кожному уроці, а не лише на окремих годинах із розвитку зв'язного мовлення» [8, с. 226]. Для того, щоб робота над виробленням стилістичних умінь набула системного характеру, потрібно її проводити, узгоджуючи з лінгвістичною, культурологічною, комунікативною та діяльнісною змістовими лініями уроку, підкріплювати теоретичний матеріал стилістичними вправами з різних розділів.

Відомо, що стилістика розглядає виражальні можливості мовних одиниць усіх рівнів – звуків, лексем, фразеологізмів, морфем і синтаксем – у текстах наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного, художнього, епістолярного та конфесійного стилів мови. Під час вивчення звукового складу мовної системи учителям варто зацентувати на фоностилістиці – розділі стилістики, який вивчає стилістичні можливості звукової структури в художньому стилі мови. Засоби фоностилістики: звукову анафору й епіфору, асонанс, алітерацію, риму, ритміку – розглянути на високохудожніх прикладах – фрагментах поетичних і прозових творів, які вивчаються на уроках української літератури.

Лексична стилістика зумовлює функціонально-стилістичну диференціацію словникового складу мови на стилістично нейтральні і стилістично забарвлені одиниці; визначає види забарвлення (емоційне чи функціональне, книжне чи розмовне); аналізує виразові можливості архаїзмів, історизмів, старослов'янizmів, неологізмів, okazіоналізмів, термінів, діалектизмів, розмовно-просторічної, арготичної, жаргонної лексики у текстах різних стилів та жанрів. Також учням потрібно проілюструвати ідеографічні (*оплески – аплодисменти, лінгвістика –*

мовознавство, водограй – фонтан, вітрило – парус) і стилістичні синоніми (говорити – патякати, базікати; вогонь – ватра, кострище).

Навчальний матеріал із фразеології необхідно супроводжувати поясненням значень фразеологізмів, визначенням їх джерел (народна мова, професійно-виробнича сфера, міфи Давньої Греції, фразеологізми біблійного походження, крилаті вислови видатних людей, прислів'я, приказки). Теоретичні відомості доречно доповнити добором фразеологічних синонімів і антонімів, визначенням стилістичного забарвлення фразеологізмів у різних текстах.

Розглядаючи теоретичний матеріал про словотвір і способи творення слів – морфологічні та неморфологічні – необхідно його проілюструвати демонстрацією стилістичних можливостей афіксів, складних і складноскорочених слів у книжних і некнижних стилях з огляду на їх специфіку. Відомості з морфології доцільно супроводжувати практичним матеріалом зі стилістичної морфології, спрямованим на з'ясування багатого виражального резерву граматичних форм усіх частин мови в текстах різних стилів (стилістична роль категорій роду, числа, відмінка іменників; стягнених і нестягнених, повних і коротких, ступеньованих і неступеньованих форм прикметників; словозмінних паралельних форм займенників; категорія виду, часу, способу дієслів тощо).

Актуалізація опорних знань про словосполучення і речення відбувається на основі стилістичного синтаксису. Варто наголосити, що цей розділ української мови володіє найширшими виразовими можливостями, проте на відміну від одиниць фонетики, лексики, фразеології, морфології та словотвору, у яких є яскраве стильове і стилістичне забарвлення, синтаксис їх не має.

Першим етапом засвоєння набутих знань із стилістики має бути виконання усних вправ, спрямованих на розвиток усного мовлення. Усні завдання пов'язані з виразним читанням, зокрема, інтонування речення та його компонентів, демонструють явище милозвучності мови, виразність

звукового оформлення поетичного і прозового мовлення, закріплюють навички стилістичного аналізу текстів різних стилів, визначають стилістичні відтінки значень слів. На другому етапі роботи з розвитку писемного мовлення здобувачі середньої освіти активізують уміння і навички редагування речень зі стилістичними й нестилістичними помилками, конструюють висловлення та тексти за поданою темою в різних стилях і жанрах, удосконалюють стиль написаного.

Звернемося до ще одного вагомого чинника, без урахування якого стає неможливою повноцінна мовленнєва підготовка школярів, він забезпечує формування і розвиток комунікативної компетенції, зокрема такого її складника, як культура виразного й образного мовлення, що досягається не тільки вивченням словесно-інтонаційних засобів мови, дотриманням літературних норм, а й культурою мислення й почуттів, мовленнєвою поведінкою комунікантів. Тому в аналізованих програмах закладено ідею зв'язку мовленнєвої діяльності з набуттям риторичної компетенції здобувачами середньої освіти. «Актуальним питанням реформування мовної освіти сьогодні є риторизація шкільного курсу української мови», – наголошує в передмові до навчального посібника «Методика навчання риторики в школі» В.А. Нищета. «Мета шкільної риторики – формування риторичної особистості учнів, їх риторичної компетентності, підвищення мовної й мовленнєвої культури, формування й розвиток умінь і навичок ефективної комунікації у всіх сферах життєдіяльності. Інтерес до здобуття риторичних знань закономірний: сучасне суспільство знаходиться в стані кризи риторичної культури, втрачений престиж мовленнєвого етикету – у сім'ї, у школі, у суспільстві. Адже нині спостерігається невміння говорити, небажання думати про якість мовлення – це не просто проблема культури мовлення, але й проблема виховання особистості. Отже, з одного боку, майже відсутня соціально-естетична база для навчання риторики, з іншого – гостро постає потреба у формуванні риторичних умінь» [66, с. 8].

Практичне значення риторичних знань, умінь і навичок для розвитку особистості учня полягає в тому, що школярів передусім необхідно навчити активно слухати й уважно ставитися до почутого або прочитаного, аналізувати публічне мовлення (зразки) з погляду його доцільності й ефективності, побудови і мовного оформлення; обговорювати різні моделі публічних висловлювань, визначати їх вартості й недоліки; формувати культуру ведення дискусій, полеміки, диспутів тощо, дотримуватись правил спілкування і культури мовлення.

М. І. Пентилюк у статті «Роль тексту у формуванні риторичних умінь і навичок учнів» зауважує: «Школа не готує журналістів, письменників, ораторів та ін. Однак кожний випускник повинен вміти сприймати і передавати інформацію, захищати свої переконання й переконувати інших, виступати з пропозиціями, порадами, критикою на зборах, написати замітку до стіннівки тощо. Курс риторики спирається на ті уміння, якими оволоділи учні з розвитку зв'язного мовлення, виразного читання, теорії літератури, стилістики, мовної культури... Він буде ефективним, якщо спиратиметься на багатство духовного світу учня, загальний розвиток особистості, знання, високу активність у суспільному й особистому житті. Риторична підготовка, таким чином, служить серйозним соціокультурним цілям, що повинні відповідати вимогам життя, задовольняти соціальне замовлення держави» [79, с. 18].

Засвоюючи матеріали лексикології, граматики, стилістики, учні розвивають риторичні вміння і навички, найголовніші з яких є: сприймати усні й писемні висловлювання різних типів і стилів мовлення; аналізувати тексти, висловлюючи власну думку про зміст і форму вираження; будувати висловлювання різної тематики і структури; оцінювати текст з погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення; створювати висловлювання монологічного й діалогічного характеру відповідно до задуму, використовуючи ключові слова і речення, надаючи виразності його мовному оформленню. В основі формування вказаних умінь лежить текст. Відомості

про текст, його структуру, особливості, категорії, передбачені програмами і проаналізовані нами вище, повинні забезпечити формування комунікативної компетенції учнів, умінь будувати усні й письмові висловлювання, спілкуватися в різних життєвих ситуаціях.

Розвиток усного і писемного мовлення в 5-9 класах, як і в початковій школі, здійснюється на тематичній основі. Більшість тем пов'язані із шкільним і позашкільним життям учнів, із суспільно-політичними подіями в нашій державі, з навколишнім середовищем тощо. Тому програмою передбачено органічне поєднання риторики, стилістики, культури мовлення і літератури, що забезпечує принцип міжпредметних зв'язків у навчанні. Під час роботи з текстами необхідно приділяти увагу функційно-смісловим типам мовлення, його основним структурним одиницям: розповіді, опису, міркуванню. Знання засобів типів мовлення, здатність відчувати їх зміну сприятимуть засвоєнню закономірностей композиційної будови ораторського тексту.

Під час вивчення української мови в 5-9 класах варто поєднувати різні види навчальної роботи для формування граматичних, мовленнєвих та риторичних умінь і навичок. Хоча таке поєднання вимагає від учителя зусиль у плануванні й доборі навчального матеріалу, ретельно продуманої організації роботи, однак саме цей підхід до навчання дає можливість заощадити час на уроці, разом з вивченням лексики, словотвору, граматики формувати риторичні вміння та вміння й навички зв'язного мовлення, розвивати інтерес до рідної мови.

Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання рідної мови передбачає застосування на уроці прийомів, що спонукають учнів до спілкування: повідомити інформацію, поділитися думками тощо. Завдання вчителя полягає в тому, щоб залучати учнів до такої діяльності, яка для них цікава. Одним з таких прийомів є вдосконалення вмінь складати тексти, що містять висловлювання відомих людей, крилаті вислови; складання діалогів, розігрування ситуацій. Основними формами роботи на першому етапі

можуть бути: навчальне, аналітичне читання текстів з конструюванням питань до тексту, виразне читання віршів, текстів різних жанрів; проникнення в авторський задум тексту через аналіз ключових слів, які розкривають головну ідею тексту; добір заголовків (назв) до текстів, критичне осмислення, обговорення їх; формування лексикографічної культури через роботу зі словниками різних типів; переказ художнього тексту (стислий, розгорнутий) зі збереженням основного авторського вмісту і стилю; вправи з техніки мовлення, виразного читання художніх текстів, виголошення власних промов залежно від ситуації мовлення; коротке усне повідомлення про прочитаний у підручнику (газеті, журналі) матеріал з його оцінкою; розповідь про прочитану книгу, переглянутий спектакль, відвідану виставку, екскурсію, переглянуту (прослухану) передачу; повідомлення із власного життєвого досвіду відповідно до різних ситуацій (побутового, громадського життя); стимуляція творчості учнів на рівні творення казки, вірша на задану тему тощо.

3.3 Інноваційні підходи до формування комунікативних умінь здобувачів середньої освіти

Проблему формування комунікативних компетенцій здобувачів освіти активно досліджують науковці, методисти, вчителі-практики, їхні напрацювання представлено в сучасних навчальних посібниках з лінгводидактики, наукових розвідках, на освітніх сайтах та у блогах відомих педагогів. Наприклад, у статті І. Кучеренко, Л. Мамчур «Формування комунікативної компетентності учнів: психолінгводидактичний аспект» дослідники узагальнили власний досвід щодо розвитку вмінь створення і сприймання мовлення у здобувачів середньої освіти, зокрема розробили систему комунікативно спрямованих вправ, виокремивши *мовні*, що забезпечують засвоєння значення та форми мовних одиниць у спілкуванні, сприяють формуванню мовних умінь і навичок; *умовно-мовленнєві*, які

націлені на розуміння особливостей використання мовних одиниць у ситуаціях спілкування і сферах вживання, передбачають розвиток мовленнєвих умінь аналізувати функції мовних засобів, конструювати їх, навчають різних способів формування думки та вираження її у власних висловлюваннях; *власне комунікативні*, що сприяють формуванню готовності учня до спілкування з урахуванням комунікативної ситуації, спрямовані на створення діалогічних і монологічних текстів.

У процесі експериментального навчання науковці імплементували комунікативні вправи таким чином: мовні (за зразком, інструкцією, завданням); умовно-мовленнєві (імітаційні, підставні, трансформаційні, репродуктивні); власне комунікативні (за моделлю, настановою, опорою; спрямовані на розвиток продуктивного й репродуктивного мовлення). Комунікативна тренувальна діяльність спрямовувала учня на активне занурення в навчальні ситуації спілкування, використання вербальних і невербальних засобів у власних текстах, послідовну організацію власних комунікативних дій та аналіз комунікативної поведінки співрозмовника.

Автори статті підтвердили гіпотезу щодо залежності формування комунікативної компетентності учня від комунікативно спрямованого активного освітнього процесу, який передбачає занурення в навчальну ситуацію спілкування; врахування та реалізацію компетентнісного й особистісного підходів; використання продуктивних традиційних (розповідь, бесіда, спостереження, робота з підручником, метод вправ) та інноваційних (дидактичні ігри – рольові, інтелектуальні, комунікативні, метод-кейс, комунікативний тренінг, метод проєктів, метод дискусій, «Мікрофон», «Мозковий штурм») методів навчання; упровадження інноваційних технологій (особистісно орієнтованої, проблемної, інтерактивної, розвитку критичного мислення); застосування системи комунікативно орієнтованих вправ на основі етнокультурних текстів.

Інноваційні підходи до засвоєння лексикології та фразеології з урахуванням комунікативно-діяльнісного принципу навчання зреалізовано в

посібнику Н. Голуб, Л. Проценко («Методика навчання лексикології та фразеології в шкільному курсі української мови» (2016)) [22]. Автори повному підходять до вироблення лексичних та фразеологічних умінь учнів 5-6 класів. З-поміж методів, спрямованих на вироблення лексичної компетентності, науковці пропонують ситуативні вправи, що орієнтують на використання комунікативних ситуацій у процесі роботи над текстом, їх моделювання та обговорення тощо. У посібнику також акцентовано на формуванні комунікативної компетентності на основі міжпредметних зв'язків, лінгводидакти важливу роль відводять роботі над реалізацією комунікативно-мовних міжпредметних зв'язків із національною історією, музичним та образотворчим мистецтвом, українською літературою, а також зі стилістикою тексту під час засвоєння розділу. В основі більшості пропонованих вправ лежить використання соціокультурних текстів, що орієнтують на вироблення ціннісних понять шляхом засвоєння знань про вітчизняну й світову культуру тощо.

О. Кучерук, розглядаючи аксіологічний аспект соціокультурної лінгвометодики, який науковці пов'язують з навчанням мови крізь призму цінностей (духовних, матеріальних) загальнолюдської та національної культури, наголошує на важливості засвоєння відомостей про культуру в процесі мовленнєвої діяльності учнів [51, с. 12]. Головним у формуванні ціннісних орієнтацій дослідниця вважає урахування комунікативно-ситуативного підходу, що передбачає застосування ситуативних завдань аналітичного та продуктивного спрямування (моделювання соціокультурних ситуацій, вилучення зайвої інформації з діалогів, розв'язання комунікативних ситуацій тощо).

Навчально-методичний посібник Л.О. Ющенко «Інноваційні підходи до формування комунікативної компетентності вчителя й учня» (Черкаси, 2018) зорієнтовує педагога на активне застосування інноваційних технологій, заснованих на особистісно орієнтованому навчанні, для ефективного формування комунікативної компетентності здобувачів середньої освіти:

розвивального навчання, інтерактивного навчання, креативного навчання, проєктної роботи, навчання з використанням ІКТ [93, с. 8].

Навіть в умовах дистанційної освіти уроки української мови мають великі можливості для розвитку комунікативної компетентності учнів. Використання як потенціалу змісту, так і форм проведення уроків, незалежно від формату (дистанційного, очного або змішаного), не лише сприяє засвоєнню знань з мови, але й формує важливі особистісні якості. Цей процес дає можливість учням розвивати комунікативні навички, вміння взаємодіяти з іншими; створювати позитивну емоційну атмосферу на уроках; відчувати в собі мотивацію до навчання; виховувати відповідальне ставлення до виконання всіх поставлених завдань, організованість та самостійність; вчитися згуртовуватися, домовлятися з іншими, розподіляти обов'язки та працювати як одна команда; виховувати доброзичливе ставлення та повагу один до одного; бути толерантними; розвивати мовлення, вміння чітко висловлювати вдасні міркування.

За нашими спостереженнями, для формування комунікативних компетенцій учнів в умовах дистанційного та змішаного навчання переважно використовують два методичних прийоми: відтворення готових текстів й складання власних висловлювань. Завдяки мовленнєво-комунікативному дидактичному матеріалу школярі вчаться детально переказувати прочитане, розуміти логіку викладу, тренуються добирати синоніми, заповнювати пропуски, характеризувати типи зв'язку між реченнями. Для вчителів важливо навчати учнів складати й критично оцінювати власні висловлювання. Використовуючи комунікативний дидактичний матеріал, вони намагаються розширювати науковий світогляд учнів (тексти науково-популярного, публіцистичного змісту, медіатексти тощо), підвищувати їхню загальну освіченість та мовленнєву культуру. Також, використовуючи соціокультурний мовленнєво-комунікативний дидактичний матеріал, педагоги не лише навчають учнів української мови, але й виховують у них

повагу та любов до рідної мови та культури. І саме завдяки цьому учні усвідомлюють красу й багатство своєї мови, її важливість у своєму житті.

Учителі активно використовують метод відкритих запитань, який стимулює здобувачів освіти до аналізу, критичного мислення та самостійного пошуку відповідей, наприклад, метод шести «журналістських» запитань («хто?», «що?», «де?», «коли?», «як?», «чому?»), що допомагають школярам чітко формулювати свої думки, збирати та аналізувати інформацію, а також аргументувати власну позицію. Завдяки цьому методу учні вчаться успішно спілкуватися, використовувати навички активного слухання, правильно формулювати свої запитання і відповідати на них.

Створення проблемних ситуацій на уроці – це давно відомий методичний прийом, але в умовах інноваційних технологій він зазнав суттєвих змін. Проблемна ситуація, створена вчителем, є рушієм мислення, джерелом творчого пошуку, викликає певний психічний стан учня й допомагає йому усвідомити суперечність між необхідністю виконувати завдання і неможливістю зробити це з тими знаннями, які він має. Усвідомлення цієї суперечності пробуджує потребу пошуку нових знань.

Питання формування комунікативних компетентностей учнів за допомогою ситуативних завдань сьогодні обумовлюється тими нововведеннями, які сталися за останні роки в процесі викладання шкільних дисциплін. Ситуативні завдання покликані активізувати процес пізнання через моделювання ситуації. Інтелектуальна, вольова й емоційна сторони пізнавального інтересу становлять єдине ціле. Активна вольова діяльність можлива тоді, коли процес навчання викликає в учня позитивне емоційне ставлення до матеріалу, що засвоюється, спонукає його до різноманітної діяльності, вольового напруження.

Для розвитку рецептивного писемного мовлення (читання) учителі практикують такі його види: виразне читання вголос (невимушено, вільно, інтонаційно, акцентуаційно, артикуляційно правильно); мовчки (уважно, «по діагоналі», вибірково); дослідне (виділити потрібну інформацію або мовну

одиницю); вибіркоче (з метою визначити тему, мету, головну думку тексту); спрямоване (передбачає пошук відповідей на низку наперед визначених запитань). Ефективними інноваційними прийомами оволодіння діяльністю читання є фонетичні й інтонаційні експерименти, вправи на визначення ключових слів, змагання щодо темпу читання, гра «Хто більше? (змістових деталей / слів)», доповнення висловлювання, характеристика прочитаного.

Розвиток продуктивної мовленнєвої діяльності передбачає створення текстів – результатів репродуктивної й продуктивної мовленнєвої діяльності: монолог, діалог і полілог – результат контактної-комунікативної діяльності, а тексти різних стилів та жанрів мовлення – композиційні форми спілкування. Розвиток продуктивного усного мовлення (говоріння) засобами інноваційних технологій спрямований на поліпшення вербальної пам'яті, а також опанування механізмів відбору необхідних мовних засобів, удосконалення вмінь будувати діалоги, брати участь у полілозі. До ефективних прийомів розвитку говоріння дослідники відносять: спостереження, складання діалогів, реалізацію полілогу; дискусію, обговорення, диспути; підготовку та виголошення доповіді, презентації; рольові ігри; інтерв'ювання, виступ перед аудиторією (ведучий, опонент, доповідач тощо); пошуково-дослідницькі завдання випереджувального характеру.

Відомо, що в сучасному освітньому процесі ігрові технології посідають чільне місце. Навчальна гра ефективно сприяє розвитку комунікативної компетентності школярів, що є головною метою мовної освіти. Ігрова діяльність найбільш результативно знімає скутість здобувача освіти, бо помилки, яких він припускається під час гри, не дошкуляють так сильно, як під час звичайних вправ. До того ж учитель у грі не контролер, а гравець або ведучий, що додатково сприяє налагодженню спілкування на уроці.

Зауважимо, що використання інноваційних підходів до навчання української мови вимагає застосування таких завдань, які формують активну життєву позицію учнів, залучають їх до обговорення, моделювання, пошукової діяльності. Отже, уроки української мови, завдяки своєму

багатому змісту та різноманітним формам проведення, стають не лише джерелом знань з мови, але й тим що сприяє всебічному розвитку особистості та формує комунікативні компетентності, необхідні для успішного життя в сучасному суспільстві.

Проілюструємо використання традиційних та інноваційних підходів до формування комунікативних компетентностей здобувачів освіти конспектами уроків.

6 клас. Тема. Групи прикметників за значенням: якісні, відносні, присвійні. Перехід прикметників з однієї групи в іншу.

Мета: *поглибити знання учнів про прикметник як самостійну частину мови; ознайомити учнів з групами прикметників за значенням та їх переходом з однієї групи в іншу; формувати вміння визначати групи прикметників за значенням; удосконалювати навички розрізнення груп прикметників у текстах; розвивати кмітливість, увагу, самостійність у роботі, вміння вчитися, працювати швидко і зосереджено, збагачувати словниковий запас учнів; формувати дослідницькі навички.*

Формування предметних компетентностей: *знає групи прикметників за значенням; розрізняє якісні, відносні та присвійні прикметники; пояснює особливості поділу прикметників на групи за значенням; розпізнає прикметники в текстах; уміє знаходити і виправляти помилки; доречно використовує прикметники в усному та писемному мовленні; передає зміст повідомлення за допомогою асоціативних схем, таблиць.*

Хід уроку

I. Організація учнів до уроку.

II. Актуалізація опорних знань.

Робота із схемою «Прикметник». Завдання: пригадати вивчену інформацію про прикметник за допомогою схеми.

Прикметник

називає ознаки предметів

Який?
Яка?

Яке?
Які?

Чий?
Чия?

Чие?
Чії?

Змінюється:

За числами

За родами

За відмінками

У реченні – другорядний член

III. Повідомлення теми та мети уроку

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Досліджуємо групи прикметників за значенням. Робота у групах.

Завдання. Уважно прочитати інформацію. Скласти коротке пояснення до кожної групи прикметників.

Група	Особливості	Приклади
Якісні 	Виражають ознаку предмета, яка може виявлятися більшою чи меншою мірою. Разом із такими прикметниками можна вжити слова <i>дуже, трохи</i>	<i>веселий сміх</i> <i>світлий день</i> <i>мудрий погляд</i> (дуже мудрий)

Завдання для групи 1.

Завдання для групи 2.

Відносні	Виражають ознаку предмета через зв'язки з іншими предметами чи явищами дійсності	<i>дерев'яний стіл</i> <i>автобусний парк</i> <i>спортивний клуб</i>
-----------------	--	--

Завдання для групи 3.

Присвійні	Виражають належність предмета певній особі чи тварині й відповідають на питання чий? чия? чие? чії?	<i>Сергійв пенал</i> <i>сестрин зошит</i> <i>мишача нора</i>
------------------	---	--

2. Повідомлення вчителя

Зверніть увагу!

Прикметники із суфіксом *-ськ-* (*-івськ-*) переважно належать до відносних. **НАПРИКЛАД:** *Сьогодні будуть батьківські збори.*

3. Вправа-гра «Впізнай групу прикметників»

Завдання. Вчитель називає словосполучення, а діти у відповідь виконують рухи: Якісні прикметники – *рука вгору*. Присвійні прикметники – *рука до серця*. Відносні прикметники – *помахати рукою*.

Міцна дружба, товариські стосунки, Оленчина мама, справжній товариш, Васильків зошит, міський парк, сміливий вчинок, позитивні емоції, матусина рука, літній відпочинок.

4. Досліджуємо перехід прикметників з однієї групи в іншу.

Завдання. Визначте лексичне значення кожного прикметника та його групи.

Пташине крило

Пташина зграя

Срібний кулон

Срібна роса

5. Творче конструювання

Завдання. Утворити сполучення прикметника з іменником. Визначити, до якої групи за значенням відносяться ужиті прикметники.

Варення з чорниць, зошит учня, нора лисиці, огорожа з бетону, поле пшениці, кабінет директора, стіл для кухні.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Робота з прислів'ями.Завдання. З'єднати дві частини прислів'я.

Підкреслити прикметники. Визначити групу прикметників за значенням.

Вогонь добрий слуга,

білий хліб родить

На чорній землі

як удовине серце.

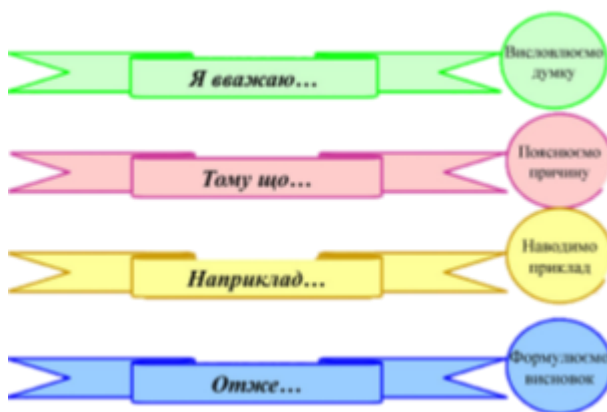
Зимове сонце

але поганий господар.

2. Робота у групах. Завдання для групи 1. Виписати словосполучення з якісними прикметниками. Завдання для групи 2. Виписати словосполучення з відносними прикметниками. Завдання для групи 3. Виписати словосполучення з присвійними прикметниками.

Глиняний горщик, морозне повітря, мармеладні цукерки, шоколадне печиво, Марійчина валіза, ведмеже вухо, ведмежа послуга, ведмежа нора, дерев'яна парта, дерев'яна хода, сталева труба, сталевий голос, учнівський зошит, Галинин олівець, добра людина, смачна кутя, мамина пісня, вечірній Львів, кулькова ручка.

3. Вправа «Прес» Завдання. Довести, що групи прикметників визначено правильно.

VI. Підсумок уроку.

8 клас. Тема. Розвиток мовлення. Докладний переказ тексту публіцистичного стилю (усно)

Мета: підготувати учнів до переказу тексту публіцистичного стилю; попередити можливі помилки; вчитись правильно висловлювати думки; розвивати мовлення, збагачувати словниковий запас.

Мовленнєва змістова лінія: засоби передавання інформації. Актуальність інформації. Розрізнення фактів і суджень. Зв'язок інформації з власним та суспільно-історичним досвідом. Переказ. Роздум над проблемою.

Зміст уроку

I. Вступне слово вчителя

Оголошення теми і мети уроку

Орієнтація

Після того, як учні прослухають переказ, потрібно дати відповіді на запитання, написані на дошці.

1. Визначити стиль тексту. Обґрунтувати думку.
2. З'ясувати тип мовлення.
3. Визначити тему і основну думку переказу.

II. Читання тексту переказу

Батьки і діти

Якось до редакції журналу написала листа восьмикласниця. У ньому йшлося про те, що дівчина соромиться власних батьків: вони обмежені, неосвічені, немодно вдягаються, неправильно наголошують слова «документ» і «кулінарія».

Протягом останнього року авторка листа жодного разу не вийшла з дому разом з батьками. Коли в школі призначають батьківські збори, дівчинка навмисне не сповіщає про це батьків. Не вистачає, щоб вчителі побачили, які вони «відсталі»!

Що ж перешкоджає дівчині шанувати людей, які дали їй життя? Наївно думати, що причиною є немодне вбрання чи неправильна вимова слів. Щось тут глибше і важливіше. Що ж саме?

Зростаючи, підлітки починають серйозно замислюватись над своїм місцем у суспільстві. У їхньому лексиконі з'являються слова «престиж» та «престижний». Особистий престиж пов'язується з престижем родини.

До 14 років діти намагаються скласти оцінку поведінки членів сім'ї, їхнім характерам, моральним рисам. Їх починає цікавити становище батьків у суспільстві, їхні посади, ставлення до них співробітників, знайомих, сусідів. Якщо освіченість батьків, їхні досягнення визнаються й поважаються значним колом людей – це предмет особливої гордості дітей.

Та чи кожен чотирнадцятилітній спроможний зрозуміти, що посада й зарплата – лише зовнішні вияви значущості будь-якої людини? Що справжнє багатство сім'ї – не меблі й одяг, а духовна спорідненість, близькість між дітьми й батьками? Що справжній престиж сім'ї визначається не наявністю або відсутністю автомобіля чи відеотехніки, а душевною щедрістю, чесністю, безкорисливістю, трудолюбством рідних?

Толерантність у ставленні до найближчих людей не є виявом слабого характеру. Толерантність є наслідок розуміння життя і мудрості.

Кожне наступне покоління відрізняється від попереднього. Тому й кажуть у народі: «Стався до батьків так, як хотів би, щоб діти твої ставились до тебе» (Олена Лосота, 254 слова)

III. Відповіді на запитання

IV. Бесіда за змістом тексту

V. Робота з словником іншомовних слів (*Лексикон, престиж, толерантність*).

VI. Робота над попередженням помилок (*Відредагувати речення: Посада й зарплата – лише зовнішні вияви значимості (значущості) людини. Справжній престиж сім'ї відзначається (визначається) душевною щедрістю, чесністю, працелюбством рідних. На—протязі (протягом, упродовж) останнього року авторка листа жодного разу не вийшла з дому з батьками*).

VII. Мовна розминка (усно). Назвати орфограму і пояснити написання.

Останнього, перешкоджає, немодне, вбрання, з'являються, співробітники, будь-якої, покоління, сім'ї, не вистачає.

VIII. Складання плану

IX. Переказ тексту за планом

X. Домашнє завдання

ВИСНОВКИ

В Україні вибудовується і вдосконалюється система безперервної мовної освіти, метою якої є володіння рідною мовою кожним носієм, обов'язкове знання державної української мови всіма громадянами, а також знання іноземних мов. Освітній процес у закладах загальної середньої освіти зорієнтований на формування комунікативних компетентностей школярів, зокрема використання ними виражальних засобів рідної мови, уміння вільно нею спілкуватися, висловлювати й обґрунтовувати власні переконання, судження. Ці завдання й спонукали до реформи та оновлення змісту, методів, форм і технологій навчання української мови, зокрема для покращення загального рівня культури мовлення в соціумі.

Із 2022 року в закладах загальної середньої освіти України поетапно запроваджуються модельні програми, зорієнтовані на реформування освітнього процесу відповідно до Концепції нової української школи. Змістовий компонент програм поділено на блоки: предметний, метапредметний й компетентнісний. Предметний блок (мовна змістова лінія) передбачає засвоєння учнями знань про розділи мови як системи, мовні одиниці всіх рівнів, їхні характерні ознаки та функції в мовленні; мову як відображення картини світу; мовну норму та її динамічність; різні типи помилок; засоби виразності; формування відповідних умінь і досягнення предметних результатів. Метапредметний блок (мовленнева змістова лінія) орієнтує на набуття відомостей про інформацію, текст, комунікацію й мовленнєві жанри, формування відповідних умінь і досягнення метапредметних результатів.

Модернізація української освіти пов'язана з реалізацією компетентнісного підходу – формуванням й удосконаленням у здобувачів освіти компетентностей, з-поміж яких важливе місце посідає комунікативна. У сучасній лінгводидактиці комунікативний аспект в організації мовної освіти визначено як головний.

Комунікативна компетентність – категорія, яка своїм змістом зорієнтована безпосередньо на практичний аспект навчання мови. Вона також визначає спрямованість освітнього процесу і підхід до організації освітньої діяльності. Лінгвометодисти виокремлюють кілька видів комунікативної компетенції відповідно до різновидів мовленнєвої діяльності: компетентність в аудіюванні; компетентність у говорінні; компетентність у читанні; компетентність у письмі. Також її розглядають як психологічну систему, що має у своїх структурі два компоненти: мовленнєвий досвід – практичне володіння мовою та емпіричні узагальнення спостережень за рідною мовою, яких набуває людина в ході мовленнєвої діяльності; знання про мову – категоріальні характеристики мовних одиниць різних рівнів.

Проаналізувавши лінгводидактичні джерела, окресливши методологічні засади формування комунікативних компетентностей здобувачів освіти, вважаємо, що їх варто розглядати як комплексне утворення, яке поєднує мовленнєву, мовну, соціокультурну, діяльнісну (стратегічну) компетентності. У змісті комунікативних компетентностей домінують мовленнєва складова: знання про точність, влучність, коректність використання мовних засобів; знання про особливості використання мовних засобів залежно від стилю мовлення тощо. Головним механізмом розвитку мовленнєвої компетенції є процес безпосередньої мовленнєвої діяльності як «реалізації себе», осмислення своєї позиції, трансформування власних інтенцій і внутрішніх стимулів в ситуації мовленнєвого спілкування, пошуки нового сенсу своєї діяльності.

Формування комунікативної компетентності, що тісно пов'язане з успішним комунікативним актом, залежить від знання мовних одиниць, умінь дібрати лінгвістичні засоби із загальної мовної системи. Розвиток цієї важливої компетентності учня передбачає формування в нього вмій продукувати комунікативні акти на основі вибору мовних одиниць із власного активного словника. Визначена модельною програмою мовна змістова лінія уроків передбачає засвоєння здобувачами освіти знань про

систему і структуру мови, її значення і функції. Здобувачі освіти середньої ланки відповідно до змісту модельної програми вивчають мовні одиниці лексичного і фразеологічного рівнів (5 клас), граматичного рівня (5-9 класи).

Важливим етапом формування комунікативних компетентностей є текстова діяльність – сприйняття й аналіз тексту, що містить нову інформацію; структурування інформації; переведення текстової інформації в графічну.

Формування мовної особистості випускника закладу загальної середньої освіти, зокрема вироблення умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях, відбувається насамперед у процесі роботи над розвитком мовлення (мовленнєва змістова лінія програми).

Переосмислення загальноосвітніх функцій української мови як навчального предмета в умовах сучасної школи актуалізує проведення досліджень з питань розвитку мовлення й звернення до попереднього методичного досвіду. Освітні реалії, зокрема досвід педагогів-методистів, переконують, що поняття «зв'язне мовлення» в сучасній лінгводидактичній теорії і практиці органічно трансформувалося в поняття «формування комунікативних умінь і навичок», «формування комунікативних компетенцій».

Теоретичні основи розвитку мовлення ґрунтуються на здобутках сучасної науки, насамперед лінгвістики, лінгводидактики, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної, комунікативної лінгвістики. Відповідно до сучасного потрактування система розвитку мовлення поєднує чотири етапи процесу породження висловлювання (*орієнтування в умовах, цілях спілкування, змісті висловлювання; планування; реалізацію та контроль*) і передбачає формування комунікативних умінь відповідно до фази їх виконання й застосування.

Реалізацію мовленнєвої змістової лінії на уроках української мови вбачаємо в збагаченні словника здобувачів освіти, засвоєнні ними норм

української літературної мови, формуванні в учнів умінь і навичок сприймати й відтворювати чужі та будувати власні усні й писемні висловлювання. Результатом навчальної діяльності є формування і розвиток змістовного, правильно побудованого, комунікативно виправданого, багатого, виразного, доречного в конкретній ситуації мовлення.

Комунікативний підхід до навчання мови передбачає розв'язання цілої низки методичних завдань: забезпечити відповідну мотивацію навчальної діяльності здобувачів середньої освіти, дібрати зміст навчання; визначити способи усвідомлення проаналізованих вище теоретичних відомостей про мовлення й мову, розробити технологічну систему для засвоєння теоретичного та практичного змісту, а також дібрати комплекс контрольних перевірок завдань для діагностики ефективності формування комунікативних компетенцій учнів. У підручнику з української мови для 5 класу автори зреалізували компетентнісний, комунікативно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи до навчання. Більшість завдань із лексикології, граматики спрямовані на розвиток креативних здібностей, формування особистості, здатної до комунікативної діяльності з використанням лексичного й фразеологічного багатства мовно-виражальних засобів рідної мови. Це представлено у вигляді текстів та вправ, розташованих за рівнем пізнавальної діяльності, ступенем складності тощо. У підручнику враховано принцип поетапності формування комунікативних умінь п'ятикласників, він лежить в основі диференціації типів вправ – тренувальних (передкомунікативних) та комунікативних.

Свідоме і систематичне засвоєння матеріалу зі стилістики забезпечує формування комунікативної компетентності здобувачів середньої освіти. Першим етапом засвоєння набутих знань із стилістики має бути виконання усних вправ, спрямованих на розвиток усного мовлення. Усні завдання пов'язані з виразним читанням, зокрема, інтонування речення та його компонентів, демонструють явище милозвучності мови, виразність звукового оформлення поетичного і прозового мовлення, закріплюють навички

стилістичного аналізу текстів різних стилів, визначають стилістичні відтінки значень слів. На другому етапі роботи з розвитку писемного мовлення здобувачі середньої освіти активізують уміння і навички редагування речень зі стилістичними й нестилістичними помилками, конструюють висловлення та тексти за поданою темою в різних стилях і жанрах, удосконалюють стиль написаного.

В аналізованих програмах закладено ідею зв'язку мовленнєвої діяльності з набуттям риторичної компетенції здобувачами середньої освіти. Практичне значення риторичних знань, умінь і навичок для розвитку особистості учня полягає в тому, що школярів передусім необхідно навчити активно слухати й уважно ставитися до почутого або прочитаного, аналізувати публічне мовлення (зразки) з погляду його доцільності й ефективності, побудови і мовного оформлення; обговорювати різні моделі публічних висловлювань, визначати їх вартості й недоліки; формувати культуру ведення дискусій, полеміки, диспутів тощо, дотримуватись правил спілкування і культури мовлення.

Проблему формування комунікативних компетентностей здобувачів освіти активно досліджують науковці, методисти, вчителі-практики, їхні напрацювання представлено в сучасних навчальних посібниках з лінгводидактики, наукових розвідках, на освітніх сайтах та у блогах відомих педагогів. Для формування комунікативних компетентностей учнів в умовах дистанційного та змішаного навчання переважно використовують два методичних прийоми: відтворення готових текстів й складання власних висловлювань.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова В. Ф. Використання технологій комплексного аналізу тексту на уроках української мови та у позакласній роботі з учнями 8-9 класів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. Вип. 3 (326), травень. С. 84-96.
2. Андреева А. О. Формування соціокультурної компетентності учнів шляхом міжпредметної інтеграції на уроках української мови. Миколаїв, 2013. 142 с.
3. Антонова О. Є. Європейський вимір компетентнісного підходу та його концептуальні засади: монографія. Житомир, 2011. С.81-109.
4. Ашиток А. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. *Молодь і ринок*. 2015, №5. С.10-13.
5. Бабкіна О. А. Уроки розвитку зв'язного мовлення. 5-6 кл. / О. А. Бабкіна, Т. А. Колесник / За ред. Г. Р. Коряцька. Харків, 2008. С.73-77.
6. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : Монографія. Кривий Ріг, 2008. 338 с.
7. Баландіна Н. Ф. Українська мова. Розвиток ситуативного мовлення : 7-9 кл. : навч. посібн. Харків, 2010. 272 с.
8. Банзерук О. В. Вивчення стилістики у школі. *Література та культура Полісся*. 2008. Вип. 43. С. 223-228.
9. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ, 2004. 342 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009736>.
10. Біблів П. В. Виховний потенціал рідної мови у формуванні мовленнєвої культури. *Національне виховання: регіональний аспект*. Полтава, 1995. С. 16-19.
11. Бірюк Л. Я. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів: лінгводидактичні основи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2015. № 42. С. 157-162.
12. Богуш А. М. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: Монографія. Одеса, 2008. 272 с.
13. Бондаренко Н. Робота над типами мовлення у 5-6 класах. *Бібліотечка «Дивослова»*. 2007. № 4. 64 с.
14. Борисенко В. В., Гагіна Н. В. Компетентнісне навчання в контексті мовної підготовки студентів вищої школи. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2017, № 1 (13). С. 149-154.
15. Вітюк В. Основні шляхи формування соціокультурної компетентності учнів початкової школи. Луцьк, 2013. С. 474-479. URL: https://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-60.pdf

- 16.Вовк М. Актуалітети рідномовної освіти в умовах воєнного часу (про результати проведення щорічного вебінару «Рідномовна і багатомовна освіта у контексті сталого розвитку» до Міжнародного дня рідної мови, 2023). *Вісник НАПН України*. 2023. № 5(1). С.1-7.
- 17.Голуб Н. Б. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 107-118. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/46/24>.
- 18.Голуб Н. Б. Метод проектів на уроці української мови в школі. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 8. С. 15-19.
- 19.Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі [Електронний ресурс]. URL: http://lib.iitta.gov.ua/9509/1/Голуб%20_3_.pdf
- 20.Голуб Н. Б., Галаєвська Л. В. Навчання синтаксису на уроках української мови у 8-9 класах. Київ, 2018.
- 21.Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Концепція навчання української мови учнів ліцею. Київ, 2019. 56 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719352/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf>.
- 22.Голуб Н., Проценко Л. Методика навчання лексикології та фразеології в шкільному курсі української мови : навч. посіб. Ніжин, 2016. 223 с.
- 23.Горошкіна О.М. Урок у компетентнісній парадигмі сучасного освітнього процесу. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2020, № 2 (333). Ч. II. С.22-30.
- 24.Гриджук О. Є. Мовна особистість як актуальний об'єкт дослідження в сучасній лінгводидактиці. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (42), Issue: 87, 2016. S. 24-27. URL: www.seanewdim.com www.seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Language-Personality-as-an-Object-of-Study-in-Modern-Linguistic-Didactics-Hrydzhuk-O..pdf
- 25.Гриньова М. В., Губарь О. Г. Формування мовленнєвої компетентності молодших підлітків в інклюзивному початковому середовищі основної школи (перехідному етапі НУШ) : навч.-метод. посіб. Полтава, 2021. 273 с.
- 26.Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п
- 27.Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. 3-тє видання, виправлене. Київ, 2015. 304 с.
- 28.Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як наукова проблема. *Дивослово*. 2006. №5. С.2-5.
- 29.Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008. 1040 с.

- 30.Єрмоленко С. Я. Формування комунікативної компетенції у лінгводидактиці. *Українська мова і література в школі*. 2007, № 3. С. 42-46.
- 31.Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] URL: <http://visnyk.zu.edu.ua/Articles/40/08zosipa.zip>
- 32.Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання [науковий редактор українського видання С. Ю. Ніколаєва]. Київ, 2003. 273 с.
- 33.Златів Л. Формування комунікативних умінь і навичок у студентів філологічних спеціальностей. *Українська мова і література в школі*. 2004. №4. С.57-64.
- 34.Іваницька Н. Л. Сучасні тенденції розвитку мовної освіти в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2015. № 44. С. 24-28.
- 35.Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі. Суми, 2020. 135 с.
- 36.Калмикова Л. О., Калмиков Г. В., Лапшина І. М., Харченко Н. В. Психологія мовлення і психолінгвістика / за заг. ред. Л. О. Калмикової. Київ, 2008. 245с. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/05/>
- 37.Караман С. Види робіт з розвитку зв'язного мовлення. *Українська мова в школі*. 2004, №4. С. 18-20.
- 38.Караман С. Методика розвитку зв'язного мовлення. Ознайомлення з мовними нормами. *Українська мова в школі*. 2004, № 2. С. 47-50.
- 39.Караман С. М. Методика української мови в гімназії: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти. Київ, 2000. 186 с.
- 40.Климова К. Я. Теорія і практика формування мовно-комунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів: Монографія. Житомир, 2010. 560 с.
- 41.Коваленко І. В. Місце виражальних засобів у системі мовленнєвої підготовки учнів 5-7 класів. *Педагогічні науки*. Херсон. 2004. XXXVII. С. 84-89.
- 42.Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / заг. ред. О.В. Овчарук. Київ, 2004. 112 с.
- 43.Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови: *Збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019 р., м. Київ)*. Київ, 2019. 76 с.

44. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови: Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів, 2018. 202 с.
45. Кочан І. М., Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Друге видання, виправлене і доповнене. Львів, 2005. 306 с.
46. Крутенко О. В. Формування ключових компетентностей учнів загальноосвітнього навчального закладу відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. *Загальнокультурна компетентність: науково-методичний посібник*. Черкаси, 2014. 68 с.
47. Кулик О. Д. Місце мовленнєвого розвитку в структурі комунікативної компетентності школярів. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Бердянськ, 2018. Вип. 1. С. 77-85.
48. Кульбабська О. В., Кардашук О. В. Крок у професію. Методика викладання української мови : навч. посібник. Чернівці, 2017, 256 с.
49. Кухарчук І. О. Формування пунктуаційної компетентності в учнів 8–9-х класів на уроках української мови. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. 2022 Випуск 48. С. 117-123.
50. Кучеренко І. А., Мамчур Л. І. Формування комунікативної компетентності учнів: психолінгводидактичний аспект. *Освітня аналітика України*. 2023, № 1 (22). С. 109-121.
51. Кучерук О. А. Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності учнів основної школи. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка*. 2013. Випуск XLIX. С. 184-189.
52. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема. *Українська мова і література в школі*. 2014. №2 (112). С. 2-7.
53. Кучерук О. Уміння – передусім. Компетентнісний підхід до формування національномовної особистості. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2008. №10. С. 18-24.
54. Лапіна В. О. Питання мовленнєвої компетентності в науковій літературі. *Педагогіка вищої та середньої школи*. Кривий Ріг, 2011. Вип. 33. С. 123-129.
55. Лещенко Г. П. Інтегровані уроки у системі розвитку зв'язного українського мовлення школярів. *Українська мова в школі*. 2004, № 10. С. 46-47.
56. Лещенко Г. П. Комунікативні завдання у системі вивчення морфології у 6-7 класах загальноосвітніх шкіл. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*. 2010. Вип. 18. С. 24-28.

- 57.Лещенко Г.П. Система ситуативних завдань до уроків розвитку зв'язного мовлення. *Українська мова в школі*. 2004, № 5. С. 13-18.
- 58.Луценко В. До вивчення функціональної стилістики в 5-9 класах загальноосвітньої школи. *Українська мова та література в школі*. 2006, №1. С. 7-10.
- 59.Мамчур Л. Теорія мовленнєвої діяльності як важливий чинник формування комунікативної компетентності учнів. 2013. URL: https://prlingv.at.ua/publ/teorija_movlennevoji_dijalnosti_jak_vazhlij_chinnik_formuvannja_komunikativnoji_kompetentnosti_uchniv/1-1-0-6.
- 60.Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу. *Дивослово*. 2006, №7. С.2-4.
- 61.Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах / За редакцією М. І. Пентилюк. Київ, 2004. 236 с.
- 62.Методика навчання риторики в школі : навч. посіб. /Автор-укладач В. А. Ницета. Київ, 2014. 194 с.
- 63.Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Голуб Н.Б., Горошкіна О.М.) URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>
- 64.Модельна навчальна програма «Українська мова. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.) URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohr.amy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno_literat.osv.hal/Ukrayinska.mova.7-9%20klas.Holub.ta.in.26.07.2023.pdf
- 65.Нікітіна А. В. Педагогічний дискурс учителя-словесника: монографія / А. В. Нікітіна. Київ, 2013. 338 с.
- 66.Нова українська школа. Міністерство освіти і науки України. 2016, 36 с. Концепція Нової Української школи. URL: <http://nus.org.ua/about/formula>
- 67.Омельчук С. А. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: [монографія]. Київ, 2014. 368 с.
- 68.Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгвістичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013, № 2. С. 27-32.
- 69.Омельчук С. Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису. *Дивослово*. 2006, №9. С.2-5.
- 70.Онопрієнко О. В. Концептуальні засади компетентнісного підходу в сучасній освіті. *Шлях освіти*. 2007. № 4 (46). С. 32-38.
- 71.Павлушенко О. А. Вербальна експлікація концепту час в авторській картині світу Ліни Костенко. *Наукові записки Вінницького державного*

- педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2017. Випуск 25. С. 29-35.*
- 72.Павлушенко О. А. Концепт дитинство в мовно-ментальному просторі Михайла Стельмаха. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2012. Випуск 16. С 249-254.*
- 73.Павлушенко О. А. Концепт «Україна» в індивідуально-авторських картинах світу Т. Шевченка й В. Стуса. *Молодий вчений. 2019. № 2 (2).С.451-455.*
- 74.Палихата Е. Я. Система навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи. Дис. ...докт. пед. наук. Київ, 2005. 574 с.
- 75.Пентиліук М. І, Бродська Р. В. Основні напрями мовленнєвого розвитку учнів середньої школи. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки».* 2007. №46. С. 49-55.
- 76.Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. ст. Київ, 2011. 256с. URL: <https://docplayer.net/75917450-Pentilyuk-m-i-aktualni-problemisuchasnoyi-lingvodidaktiki-zbirnik-statey-em-sh-zdovdnshf-yucrsyiu-i-u-vda-ikdu.html>.
- 77.Пентиліук М. І. Мовна особистість учня в перспекції мовленнєвого спілкування. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики.* Київ , 2011. 256 с. С. 80-84.
- 78.Пентиліук М. І. Наукові засади комунікативного спрямування навчання мови. *Українська мова і література в школі.* 1999, № 3.С. 8-10.
- 79.Пентиліук М. І. Роль тексту у формуванні риторичних умінь і навичок учнів. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: зб. наук. пр. (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.).* Житомир, 2015. С. 8-19.
- 80.Пентиліук М. І. Формування мовної особистості учня – важлива проблема сучасної лінгводидактики. *Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів: Збірник наукових праць.* Рівне, 2006. С.29-33.
- 81.Плиско К. М. Організація навчання синтаксису в середній школі: посіб. для вчителя. Київ, 1993. 135 с.
- 82.Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : Посібник для студентів пед. університетів та інститутів / Кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ, 2011. 366 с.
- 83.Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал.* 2015. № 1. С. 7–19.
- 84.Симоненко Т. В. Реалізація компетентнісного підходу у процесі формування мовної особистості учителя-словесника. *Вісник*

- Прикарпатського національного університету. Серія: Педагогіка. Вип. XLIX: у 2-х ч. 2013. С.348-353.*
85. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ, 2003. 149 с.
86. Тищенко О. Комунікативний аспект у навчанні мови. *Дивослово*. 2005. №6. С.30-32.
87. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О.О.Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ, 2000. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>
88. Фасоля А. Компетентнісно зорієнтовані завдання: проблеми термінології, типології, створення. *Дивослово*. 2014, № 9. С. 15-21.
89. Харченко Н. Аудіювання як предмет дослідження психолінгвістики. *Психолінгвістика*. 2017. Вип. 22(1). С. 226-244. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1088464>.
90. Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя [Електронний ресурс] Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти. URL: <http://zakinpro.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>.
91. Цоуфал Л. С. Лінгвістичні засади навчання морфології в загальноосвітній школі. *Філологічні студії. Науковий вісник КНУ: зб. наук. праць*. Кривий Ріг, 2012. Вип. 7, ч. 2. С.312-322.
92. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції: типологічні вияви та синтаксична реалізація в сучасній українській мові. *Українська мова*. 2013, №1. С. 104-114. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN>
93. Ющенко Л. О. Інноваційні підходи до формування комунікативної компетентності вчителя й учня. Навчально-методичний посібник. Черкаси, 2018. 32 с.
-